

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

Вікторія ПАВЛЮХ

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ РІЗНОГО ВІКУ

Навчально-методичний посібник

Друкується за рішенням вченої ради комунального закладу
«Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної
освіти імені Василя Сухомлинського»
(від 29.12.2022 року, протокол № 7)

Кропивницький
2023

УДК 37.015.31(072)

Павлюх В.В. Розвиток креативності в учнів різного віку : навч.-метод. посіб. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського». 2023. 72 с.

У навчально-методичному посібнику подано інформацію щодо сутності та структури поняття «креативність». Акцентовано увагу на актуальних концепціях розвитку креативності в умовах сучасного освітнього простору. Проаналізовано підходи до розвитку креативності на різних вікових етапах розвитку особистості.

Запропоновані матеріали містять добірки вправ та методів для розвитку креативності в контексті реалізації особистісно орієнтованої парадигми освіти.

Посібник адресований вчителям, батькам, вихователям, практичним психологам, соціальним педагогам та педагогам, які працюють у напрямку розвитку креативного мислення учнів різного віку.

Рецензенти:

Гельбак А.М. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;

Волошина О.С. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін Центральноукраїнського інституту ПрАТ вищого навчального закладу «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Відповідальний за випуск – Віталій ДМИТРУК

© КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»,
2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	6
Сутність та структура поняття «креативність».....	6
Вікові особливості прояву та розвитку креативності школярів.....	11
Умови розвитку креативної особистості.....	22
РОЗДІЛ II. КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЯК УНІВЕРСАЛЬНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТВОРЧОЇ ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	31
Співвідношення креативності та інтелекту в концепції Джо Гілфорда.....	31
«Гіпотеза порогового значення» у розвитку креативності за Е.П. Торренсом.....	36
Розвиток креативності за методикою «Шість капелюхів мислення» Едварда де Боно.....	40
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ – СТРАТЕГІЧНА МЕТА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ	48
Особистісно орієнтований підхід до розвитку креативності Говарда Гарднера.....	48
Розвиток креативності в умовах сучасного освітнього простору.....	53
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	64
Додаток 1. Притча про старого майстра.....	64
Додаток 2. Тест креативності Е.П. Торренса «Незавершені фігури. Фігурна форма».....	66
Додаток 3. 20 способів розвитку креативності.....	69

ВСТУП

Майбутнє будь-якої держави залежить від рівня творчого потенціалу її громадян. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, і в усьому світі, значно змінюють вимоги до особистості, що здобуває освіту. Саме потужну державу і конкурентну економіку створює згуртована спільнота творчих особистостей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. У Законі України «Про освіту» акцентовано увагу на компетентнісному та особистісно орієнтованому підходах до організації освітнього процесу. На зміну традиційній системи освіти, яка була у більшості орієнтована на середнього учня, поставлено завдання виховати особистість – випускника школи, який буде здобувати освіту протягом життя, має сформовані ключові компетентності, що слугуватимуть основою швидкого реагування на освітні зміни, практичного застосування отриманої інформації та самореалізації. У Концепції «Нова українська школа» центральну роль у вихованні громадянина, який є особистістю, патріотом та новатором, відведено закладам освіти [17]. Сучасні заклади освіти, реагуючи на зміни, які відбуваються у суспільстві, мають стати авангардом, рушійною силою змін формування особистості нової креативної генерації.

Зі зміною соціальних вимог до людини змінюються зміст, форми і методи процесу навчання та виховання. Нові цінності та орієнтири освіти (компетентнісний, особистісно-орієнтований підхід у навчанні, суб'єкт-суб'єктні відносини вчителя та учнів, партнерська взаємодія учасників освітнього процесу і т. д.), а також сучасні досягнення науки багато в чому визначають вибір технологій, яким педагоги все частіше віддають перевагу на цьому етапі розвитку освіти [17].

У всі часи в усьому світі креативне бачення й досягнення сприяли розвитку людства в різних сферах життя (Hennessey and Amabile, 2010): науці, техніці, філософії, мистецтві та гуманітарних науках. В умовах сучасних соціально-економічних перетворень виникає потреба в застосуванні сучасних форм, методів навчання, які розвивають здатність до оригінальної думки та креативної дії, подолання стереотипів та продуктування оригінальних ідей.

У сучасних дослідженнях науковців [1, 2, 21, 25, 35, 36] проблема креативності відображена у декількох аспектах: основи креативності досліджували Дж. Гілфорд, А. Маслоу, В. Моляко, Р. Стернберг, П. Торренс та ін.; методологічні аспекти розвитку креативності відображені у роботах Г. Альтшуллера, Е. де Боно, Дж. Гілфорда, В. Моляко, П. Торренса та ін.; креативність як різновид інтелектуальної поведінки розглядають Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг; «самоактуалізацію» у зв'язку з креативністю описали Л. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.

Різновекторність досліджень з проблем креативності визначається тим, що у сучасній педагогіці і психології не існує єдиного визначення поняття «креативність».

Актуальність даного питання посилила інтерес різних освітніх організацій до вивчення питання розвитку креативної особистості. Так, програма освітнього альянсу «Партнерство з навчання у XXI столітті» досліджувала формулу

«Чотирьох К»: креативність, критичне мислення, кооперація та комунікативні навички як «вміння думати поза рамками». Розвиток креативної особистості в ЄС названо одним із чотирьох стратегічних завдань у галузі освіти до 2020-2025 рр., також пілотний етап PISA-2022 у 58 закладах освіти України було проведено у 2021 році, що охопив зокрема і питання моніторингу креативності. Річард Флорид ключом до креативності вважає формулу, яка включає три «Т»: технологія + талант + толерантність = креативність. За даними Всесвітнього економічного форуму, до 2020 року креативність стане однією з трьох найважливіших навичок, які роботодавці цінуватимуть у своїх працівниках, поряд із критичним мисленням та комплексним вирішенням проблем. Відповідно до компетенцій, визначених експертами у 2017 р. на Світовому економічному форумі в Давосі, креативне мислення входить у ТОП 5 компетенцій найближчого десятиліття. Міністерством освіти і науки України під час проведення конкурсів, предметних олімпіад для здобувачів освіти започатковано номінації на підтримку креативних, нестандартних ідей, зокрема: «Креативне представлення команди», «Креативний виріб», «Креативні ідеї» та ін. Навіть, в умовах війни, у червні 2022 року успішно було проведено IV Всеукраїнську олімпіаду креативності.

Посібник складається з трьох розділів.

I розділ окреслює сутність, структуру поняття «креативність», вікові аспекти формування креативної особистості, а також акцентовано увагу на умовах розвитку креативної особистості.

У II розділі визначено основні концептуальні засади розвитку креативності в умовах нової філософії освіти, орієнтованої на індивідуальну траєкторію розвитку.

У III розділі розкриваються різновекторні можливості розвитку креативності як якості особистості в умовах освітнього простору.

Після кожного інформаційного блоку пропонується виконати завдання, що пов'язане з певним аспектом розвитку креативності.

Додатки містять методики щодо розвитку креативності в учнів різного віку.

Слід зазначити, що у посібнику креативність розглядається як властивість особистості в широкому розумінні, з позиції особистісного підходу, який дозволяє трактувати цю властивість як динамічне явище, що розвивається протягом життя. Креативність є загальною властивістю особистості, яка проявляється під час творчого процесу як здатність породжувати різноманітний, соціально важливий, оригінальний продукт і продуктивні шляхи його застосування; здатність знаходити рішення у нестандартних ситуаціях; властивість, яка реалізується лише за сприятливих умов середовища на високому рівні в різних галузях людської діяльності протягом життя.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Сутність та структура поняття «креативність»

Проблема формування творчої, креативної особистості є актуальною для розвитку будь-якого суспільства, оскільки визначає перспективи науково-технічного прогресу, розробку кардинально нових технологій у різних галузях суспільного життя. Створення умов для формування освіченої, творчої, креативної особистості громадянина, реалізації і самореалізації його природних задатків визначається одним із стратегічних завдань розвитку всієї системи освіти нашої країни. Тому одним із пріоритетних напрямів реформування освіти в Україні є гуманізація освітньої діяльності, спрямування освітнього процесу на індивідуальну траєкторію розвитку, формування творчої, креативної, самобутньої особистості, створення умов для розкриття її талантів, духовно-емоційних та розумових здібностей, що сприятиме успішній самореалізації в суспільстві.

Сучасна психолого-педагогічна наука розглядає креативність із різних точок зору. Зокрема, дослідники визначають загальні основи креативності (Дж. Гілфорд, А. Маслоу, В. Моляко, Р. Стернберг, П. Торренс та ін.), механізми креативного мислення (Г. Альтшуллер, Е. де Боно, Дж. Гілфорд, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, П. Торренс та ін.); розглядають креативність як різновид інтелектуальної поведінки (Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг); вивчають «самоактуалізацію» у зв'язку з креативністю (Л. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.); досліджують особливий характер мотивації креативів (С. Голлан, Р. Кеттел та ін.), рефлексію креативності й творчу продуктивність у наукових співробітників (В. Пятруліс).

До трактування поняття «креативність» не існує єдиного визначення, тому по-різному визначають її місце в структурі особистості, рівень усвідомлення проявів креативності, а також джерела та умови розвитку.

Незважаючи на різноманітність підходів, можливо визначити спільні погляди учених щодо аналізованого феномена. Так дослідники розглядають креативність як:

- загальну здатність до творчості (О. Кононко, О. Куцевол, В. Фрицюк, І. Подорожна, О. Приходько, Л. Виготський, К. Kornilowicz, W. Limont, J. Kaufman);
- властивість особистості, що дозволяє генерувати новаторські ідеї (Дж. Гілфорд, Е. Торренс);
- здатність особистості виходити за межі заданої ситуації, створювати оригінальні продукти (Ф. Баррон, С. Медник, В. Моляко, О. Кульчицька, І. Гриненко, Л. Виготський, Е. Фромм);
- процес прояву власної індивідуальності (О. Войтенко, К. Szmidt);
- обов'язкову характеристику представника педагогічної професії (О. Куцевол, І. Гриненко, В. Фрицюк).

Уперше термін «креативність» було вжито психологом Д. Сімпсоном у 1922 році. Учений вважав, що «креативність» – це здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення, «здатність до руйнування загальноприйнятого, звичайного порядку походження ідей у процесі мислення» [13, с. 280].

Одне з найперших визначень креативності надав американський учений, професор Стенфордського університету Джон Као: «Креативність – це цілісний процес генерації ідей, їх розвитку та перетворення на цінності. Цей процес поєднує в собі те, що люди називають новаторством» [35]. Він відзначає одночасно мистецтво породження нових ідей і науку відточування цих ідей до стадії відтворення в дійсності.

Протягом довгого часу поняття «творчі здібності» та «креативність» застосовувались паралельно. На сьогодні не існує єдиного визначення даного поняття. У буквальному перекладі з лат. creatio перекладається як творення, створення [4]. На початку ХХІ століття, коли було презентовано низку проєктів («Розвиток критичного мислення для читання та письма», «Метод проєктів в освітньому процесі», застосування інтерактивних технік та ін.), у яких з'явилося багато іншомовних слів та термінів, цей термін набув у вітчизняній науці значного поширення, майже витіснивши словосполучення, що існувало раніше, – творчі здібності. Незважаючи на тривале існування терміну, креативність як окреме поняття було виділено лише в 50-х рр. ХХ ст. завдяки Дж. Гілфорду. У 1950 році саме Дж. Гілфорд у зверненні при вступі на посаду президента Американської психологічної асоціації запропонував психологам зосередити свою увагу на вивченні креативності. Були створені декілька лабораторій та інститутів, стали виходити часописи і монографії, однак, за оцінками Р. Стернберга, усього лише 0,5% статей (із 1975 року по 1995 рік) мали відношення до проблеми креативності. Однією з причин цього була нечіткість у визначенні поняття і відсутність методик її діагностування [37].

У сучасних наукових дослідженнях виділяються наступні теорії розвитку креативності.

Концепція креативності Дж. Гілфорда. За основу концепції креативності, як універсальної пізнавальної творчої здібності вчений запропонував розроблену ним кубоподібну модель структури інтелекту і виявлені ним відмінності між конвергентним і дивергентним мисленням. Ця модель містить 120 різних інтелектуальних процесів, які зводяться до 15 чинників: п'ять операцій, чотири види змісту, шість типів продуктів розумової діяльності. Операції: пізнання, пам'ять, дивергентне продуктивне мислення, конвергентне мислення, оцінювання. Саме дивергентне мислення Дж. Гілфорд співвідносив з креативністю [37,38]. Дж. Гілфорд, як і його послідовник Е.П. Торренс, вважаються головними ідеологами «психометричного» підходу у дослідженні креативності. Ними були розроблені тести креативності, а сама процедура дослідження креативності подібна до процедури тестування інтелекту.

«Теорія інвестування» – це теорія, запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом, є найбільш сучасною. Згідно з дослідженнями, креативна особистість визначається як така, що вміє займатися невідомими або мало

популярними ідеями; всупереч опору середовища, нерозумінню і неприйняттю, наполягає на певних ідеях і «продає їх за високою ціною». Головне, на думку авторів, вірно оцінити потенціал розвитку первинних ідей, можливість їх застосування в різних сферах суспільного життя і можливий попит. Креативність передбачає, з точки зору Р. Стернберга, здатність йти на розумний ризик, готовність долати перешкоди, внутрішню мотивацію, наявність толерантності до невизначеності, готовність протистояти думці оточення. Обов'язковим чинником прояву креативності є наявність творчого середовища [41].

Теорія креативної особистості А.Г. Маслоу. На переконання А.Г. Маслоу, темпи розвитку історичного процесу останнім часом значно прискорилися і людство переживає особливий історичний момент: у суспільстві назріла необхідність у новому типі людини – креативній особистості, яку б зміни не лякали, а мотивували і надихали, яка була б здатна до імпровізації, впевнена, освічена, духовно сильна, адаптивна у несподіваній, незнайомій ситуації. Отже, проблема креативності, на думку А.Г. Маслоу – це перш за все проблема креативної особистості (а не продуктів креативної діяльності, креативної поведінки та ін.). Автор глибоко переконаний, що креативність може проявлятися у всьому – в сприйнятті, установках, поведінці, продуктах діяльності, нестандартних варіантах розв'язання проблем. Саме тому вона впливає на контрактивну, когнітивну та емоційну сферу людини та є етапом натхненної творчості, процесом деталізації творчого продукту та надання йому конкретної предметної форми. Автор взаємопов'язує концепцію креативності та концепцію здорової, самоактуалізуючої особистості.

Дж. Рензулі [2] розглядає креативність як особливості поведінки особи, які виражені в оригінальних засобах виробництва продукту, досягненнях вирішення проблеми, в нових підходах до проблеми з різних точок зору. С. Медник визначає креативність як процес переконструювання елементів у нових комбінаціях, які відповідають вимогам корисності і деяким спеціальним вимогам. Ф. Баррон розглядає креативність як здатність привносити щось нове в досвід; М. Воллах – здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах рішення або постановки нових проблем, С. Тейлор [41] – сукупність різних здібностей, кожна з яких може бути представлена певною мірою, виділивши при цьому критерії обдарованості.

Знакова теорія Е.П. Торренса. Відповідно Е.П. Торренсу, креативність (від лат. creatio – *створення*) – творчі здібності індивіда, що входять до структури обдарованості в якості незалежного чинника і характеризуються здатністю продукувати принципово нові незвичайні ідеї, відрізнитися у мисленні від звичних схем, розв'язувати проблемні ситуації незвичними способами. На думку Е.П. Торренса, креативність означає здатність «копати глибше, дивитися краще, виправляти помилки, розмовляти з кішкою, поринати в глибину, проходити крізь стіни, запалювати сонце, будувати замок на піску, вітати майбутнє» [43].

Вона передбачає підвищену чутливість до визначення нових проблем, до дефіциту або протиріч знань, дій з визначення цих проблем, до пошуку їх рішень на основі висунення гіпотез, до перевірки і зміни гіпотез, до формулювання результату вирішення. Для Е.П. Торренса креативність – це здібність до

загостреного сприйняття недоліків у знаннях, елементах, яких бракує, дисгармонії. Він запропонував модель креативності, яка містить у собі три чинники: швидкість (продуктивність), гнучкість, оригінальність. З іншої точки зору креативність являє собою здатність до розумових перетворень і творчості [43]. Креативність охоплює минулі, супутні і наступні характеристики процесу, в результаті якого людина або група людей створює щось таке, чого не існувало раніше. Таке розуміння креативності характеризується надзвичайно широким діапазоном позицій: творення нового за ситуації, коли проблема викликає домінанту, що відбиває минулий досвід; вихід за межі вже наявних знань; взаємодія, що веде до розвитку.

Отже, зважаючи на всю різноманітність визначень креативності (як здатності породжувати оригінальні ідеї; відмовлятися від стереотипних способів мислення; здібності до постановки гіпотез; до породження нових комбінацій, термінів тощо) її сумарна характеристика полягає в тому, що креативність – це здатність створювати щось нове, оригінальне, незвичайне.

Незважаючи на значну кількість емпіричних досліджень, концептуальної ясності щодо поняття «креативність» немає. Щораз частіше використовується в науковій літературі поняття «креативність» як синонім до слова «творчість». Проте слід зауважити, що творчість і креативність – це різні поняття. Спостерігається тенденція до розрізнення понять «креативність» і «творчість», де останнє розглядається в більш широкому контексті.

У тлумачному словнику креативність [англ. creative – творчий; лат. creatio (creationis) – створення] тлумачиться як творчий [4].

У психологічній енциклопедії креативність визначається як рівень творчої обдарованості, прояву здібностей до творчості, що виявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності та є відносно стійкою характеристикою особистості [12, с. 181].

Схоже визначення ми знаходимо у педагогічному словнику. Креативність тлумачиться як творчі можливості (здібності) людини, що можуть виявлятися у мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість загалом чи її окремі сторони, продукти діяльності, процес їх створення.

Креативність розглядається як найважливіший і відносно незалежний фактор обдарованості, що рідко відображається в тестах інтелекту й академічних досягненнях. Креативність визначається не стільки критичним ставленням до нового з точки зору існуючого досвіду, скільки сприйнятливістю до нових ідей, знаходженню нових способів розв'язання проблем [3].

В енциклопедії освіти зазначено, що креативність – це творчий дух, творчий потенціал індивіда, його творчі здібності, що виявляються не тільки в оригінальних продуктах діяльності, а й у мисленні, почуттях, спілкуванні з іншими людьми [12, с. 432].

У словнику С. Гончаренка креативність тлумачиться як особистісна характеристика, а саме як здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації» [2].

Насправді, хоча поняття «креативність» і «творчість» дуже близькі за змістом, усе ж вони мають певні відмінні відтінки у значенні. Основою творчого процесу є натхнення автора, його здібності. Тобто творчості не існує без натхнення. У більшості досліджень творчість представлена як процесуальна характеристика, оскільки іноді процес не завершується створенням оригінального продукту, але цей процес необхідний для формування навичок, що слугують розвитку креативності. Основою креативності є прагматизм, тобто доцільність, корисність вихідного продукту. Творчі люди залежать від настрою та власних емоцій. Під креативністю розуміємо загальну здатність людини до інновацій та творчості у різних сферах її діяльності. Креативність – це не лише здатність створювати щось нове, але це здатність створювати щось нове з певною метою. Креативність у більшості досліджень представлена як якісна характеристика, оскільки пов'язана із створенням оригінального продукту, який можна оцінити за певними критеріями.

Креативність має індивідуальну міру вираження. Існує безліч різних визначень креативності, однак більшість авторів розглядають її не як процес (як у випадку творчого або продуктивного мислення), а як властивість особистості. Основна відмінність творчості і креативності полягає в тому, що критерієм творчості є не якість результату, а характеристики та процеси, які активізують творчу продуктивність, а креативність завжди пов'язана з подоланням стереотипів і створенням принципово нових ідей.

О. Антонова вважає, що креативність правильніше визначати не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості. Науковець визначає креативність як творчі можливості людини, що можуть виявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість загалом або її окремі сторони. Це здатність породжувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації. Креативність розглядається як найважливіший і відносно незалежний чинник обдарованості [2, с. 28].

С. Сисоєва розглядає креативність як фундамент творчої особистості, «детермінантою якої виступає творча активність індивіда»; креативність як сукупність творчих задатків, умінь особистості, що зумовлюють певний рівень і характер розвитку творчих якостей особистості, її пізнавальних процесів, мислення, знань, умінь і навичок із урахуванням певних об'єктивних умов.

Креативність як різнобічне явище інтегративного характеру не тільки визначає об'єктивні перспективи творчого розвитку, а й забезпечує функціонування актуальної зони творчої діяльності людини. Креативність може виявлятися в різних видах діяльності різною мірою; це зумовлено як відмінністю засобів реалізації, так і джерелом походження, рівнем усвідомлення та її стійкістю. Креативність є фактором її інноваційно-творчої діяльності, що надає такий стиль виконання, який можна назвати творчим [11, с.14].

Багато вчених не визнають факт існування креативності як автономної, універсальної здібності. Вони вважають, що творчість завжди безпосередньо пов'язана з певним видом діяльності. Тобто, не можна говорити про творчість узагалі: є художня творчість, наукова творчість, технічна творчість та ін. Однак

більшість учених схилиються до думки, що природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна. Навчившись діяти у сфері мистецтва, техніки чи в інших видах діяльності, людина легко може перенести цей досвід у будь-яку іншу сферу. Саме тому здатність до творчості розглядається як відносно автономна, самостійна здібність.

Але у більшості досліджень поняття творчості і креативності є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Оскільки процес створення оригінальних продуктів починається з творчості як процесу і призводить до створення нового продукту, незвичайної ідеї, подолання стереотипів як якісної характеристики. Творча діяльність є фундаментом, передумовою розвитку креативності, метою розвитку особистості. У навчальному процесі творча діяльність учнів виступає як організована вчителем навчально-творча або творчо-пізнавальна діяльність, що при системній діяльності призводить до створення креативних продуктів.

Л. Виготський вивчав феномен опосередкування як факт формування і застосування певних засобів для перетворення своїх власних психологічних можливостей або можливостей інших людей. Кожна людина має особливий, унікальний внутрішній світ. Особистість характеризується здатністю відображати світ, проявляти свою творчу сутність, творчий потенціал. Однак цілі й завдання виховання і навчання не завжди стимулюють розвиток креативності дітей. Відповідно розвиток креативності особистості відбувається впродовж життя людини й одним із найважливіших критеріїв особистості є творчість, оскільки в процесі життя розвивається уява як внутрішній механізм, що забезпечує прояв творчості.

Поміркуємо!!!

А якою є ваша власна формула креативності?

Вікові особливості прояву та розвитку креативності школярів

Орієнтація школи на формування в учнів репродуктивної діяльності часто призводить до того, що більшість випускників, які на «відмінно» засвоїли зміст шкільної програми, не вміють використовувати отримані у школі знання під час розв'язання проблемних життєвих ситуацій. Як наслідок, на сучасному етапі життя суспільства особливого значення набуває завдання розвитку креативності учнів у закладах освіти, яке необхідно вирішувати шляхом розробки науково обґрунтованих методик, програм або моделей.

Соціальний запит на креативну особистість відображений у законодавчих актах із проблем освіти, в яких наголошується на перспективах формування неповторної унікальної людини, що здатна долати стереотипи, творити, створювати нові моделі, продукувати незвичайні ідеї. Як зазначається в Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, галузевих стандартах вищої освіти, концепції «Нова українська школа» та інших державних документах, освіта повинна забезпечувати

формування в дітей і молоді не лише системи знань, наукового світогляду, а й розвиток їхньої креативності, навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації. Розвиток креативності особистості є пріоритетним напрямом сучасної освіти.

Зміст Державного стандарту початкової загальної освіти та навчальних програм галузей освіти не передбачає вивчення основ творчої діяльності. Проте найвищий рівень (творчий) дванадцятибальної системи оцінювання діяльності учнів вимагає визначення конкретних критеріїв дослідження динаміки якісних змін в оволодінні відповідними вміннями, які б засвідчували певний рівень опанування школярами креативно-практичними діями.

Відповідно досліджень П. Торренса, найбільш сприятливою віковою групою для розвитку креативності є дошкільники. За проведеними ним дослідженнями до 90% дошкільників до 5 років дають оригінальні відповіді, 20 % оригінальних відповідей серед дітей до 7 років, і лише до 2% – серед дорослих осіб [42]. Слід зазначити, що розвиток креативності відбувається не лінійно, а залежить від багатьох чинників.

Розвиток креативності має свої особливості в кожному віковому періоді, причому різні фактори, що впливають на її динаміку, в тому чи іншому періоді можуть набувати першорядного значення. У молодшому шкільному віці визначальними є фактори організації навчально-пізнавальної діяльності, особливості мікросередовища, а саме: характер спілкування вчителя з дітьми, стиль сімейного виховання, статусна структура групи і низка інших.

Глибокі зміни, яких зазнає особистість молодшого школяра, свідчать про широкі можливості розвитку дитини на даному віковому етапі. Протягом цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає навколишній світ і самого себе, що здобуває власний досвід життя в цьому світі.

За даними Г. Костюка, «онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю, онтогенез особистості – соціальною спадковістю» [15, с. 165]. Ці дві детермінанти тісно пов'язані в процесі розвитку людини. Біологічна спадковість має своїм джерелом генетичний апарат людини, що сформувався в процесі біологічної еволюції й визначає розвиток організму. Соціальна спадковість представлена сукупністю культурних досягнень людства, накопичених у процесі його історичного і суспільного розвитку.

У молодшому шкільному віці триває функціональний розвиток нервової й серцево-судинної систем, органів дихання, шлункового тракту тощо. З фізіологічного погляду, цей віковий період – відносно спокійний, ріст і розвиток відносно рівномірні [21]. Процеси гальмування в молодших учнів переважають над процесами збудження частіше, ніж у дітей дошкільного віку, що створює важливі фізіологічні передумови для формування таких вольових якостей, як здатність враховувати вимоги, виявляти самостійність, утримуватися від небажаних учинків, контролювати себе. В учнів початкових класів більш рухливими стають нервові процеси, завдяки чому діти можуть швидко змінювати поведінку відповідно до обставин, легше звикають до незнайомих людей, нових видів діяльності.

Молодший шкільний вік є сенситивним для:

- формування мотивів навчання, розвитку стійких пізнавальних потреб та інтересів;
- розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, вміння вчитися;
- розкриття індивідуальних особливостей і розвитку здібностей;
- розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції;
- становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності щодо себе та інших;
- засвоєння соціальних норм, морального розвитку;
- розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх зв'язків.

Найважливіші новоутворення виникають у всіх сферах психічного розвитку: перетворюється інтелект, особистість, соціальні відносини. Провідна роль навчальної діяльності в цьому процесі не виключає того, що молодший школяр активно включений і в інші види діяльності (гра, елементи трудової діяльності, заняття спортом, мистецтвом), в ході яких удосконалюються і закріплюються нові досягнення дитини.

Молодший шкільний вік – це період позитивних змін і перетворень. Тому так важливий рівень досягнень, здійснених дитиною на даному віковому етапі. Якщо в цьому віці дитина не відчує радість пізнання, не набуває вміння вчитися, не навчиться дружити чи не набуває впевненості у своїх здібностях і можливостях, зробити це надалі буде значно важче і вимагатиме більш високих душевних і фізичних витрат. Більшість цих позитивних досягнень (організованість, самоконтроль, зацікавлене ставлення до навчання) зовні можуть бути загублені дитиною на піку глобальної перебудови підліткового віку. Чим більше позитивних набутоків буде у молодшого школяра, тим легше він впорається з майбутніми труднощами підліткового віку [27].

Із урахуванням підходу вчених (В. Клименко, І. Лернер, В. Сухомлинський, Н. Юхимчук та інші) визначено, що повноцінний розвиток креативності необхідно розпочинати з молодшого шкільного віку, який є сенситивним для їхнього розвитку, оскільки саме в цей період відбувається становлення новоутворень, що визначатимуть творчий успіх / неуспіх дорослої людини. Однак можемо виділити протиріччя загального й особистого характеру.

До загальних протиріч віднесемо неузгодженість між реально існуючим соціальним запитом на особистість, здатну до креативного вирішення найрізноманітніших проблем (державних, виробничих, соціальних та ін.), і усередненим освітнім рівнем, орієнтованим на стандарти; між установками соціуму на внутрішню стабільність, безперервне відтворення існуючих форм відносин, продуктів і потребою в креативних особистостях як потенціалі суспільного (економічного та ін.) розвитку [8].

Серед протиріч особистого характеру виділимо такі [9]:

- між нормативністю навчальної діяльності та потребою у креативних особистостях;

- між регламентацією поведінки, діяльності дитини і стимулюванням її до проявів креативності;
- між очікуваннями батьків та педагогічною реальністю консервативної освіти;
- між прагненням дитини до креативності, творчої діяльності та системою обмежень (заборон) з боку педагогів, соціального оточення;
- між креативністю учня і відсутністю проявів креативності у педагога (близьких дорослих).

В області наукової теорії розвитку креативності теж існують протиріччя, як у визначенні самого поняття «креативність», його моделі, так і в пошуку операційної складової, спрямованої на ідентифікацію загальної здатності до креативності та прогнозування її розвитку в кожній дитини.

Молодший шкільний вік має велике значення для розвитку креативності, адже початок системної навчально-виховної діяльності є оптимальним періодом для цілеспрямованого розвитку креативних особистісних якостей. Оскільки для учнів початкової школи шаблонні, стереотипні форми мислення та дій ще не стали домінуючими, стає можливим інтенсивне засвоєння ними креативних способів діяльності, складних операцій мислення і форм поведінки, які вимагають креативної діяльності.

Навчання творчо діяти для молодшого школяра аналогічне навчанню читати, писати, рахувати. Готовність учнів до пошуку нового, невідомого, бажання діяти, висока адаптивність відносять підтвердження в технологіях: розвивального навчання (В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков), творчої самореалізації особистості (І. Волков, Є. Ільїн), проєктної (Дж. Дьюї), інтерактивної (О. Пошетун).

Розвиток креативності учнів відбувається на всіх етапах шкільного навчання, разом із тим найдоцільніше вчити творити школярів із раннього віку, оскільки у початковій школі діти опановують способами навчальної діяльності, прийомами вирішення навчальних завдань, якими користуються у подальшому. Розвитку креативності особистості у процесі навчання сприяють притаманні молодшим школярам властивості: відкритість до всього нового, допитливість, емоційність, цілісність сприйняття, яскрава уява, образність мислення, активне ставлення до дійсності, що їх оточує.

Креативність повільно і поступово розвивається з простіших форм, на кожній віковій стадії вона має своє вираження, кожному періоду властива своя форма. Можливості прояву креативності у людей не однакові в різні вікові періоди.

У дитячому віці креативність проявляється більш яскраво. Але з віком потреби в прояві креативності зменшуються, так як дорослішання вимагає жорсткіших форм поведінки. Людині властива наростаюча ригідність (жорсткість), але здібності не втрачаються. Щоб увійти в суспільство, соціалізуватися, дитина повинна пожертвувати своєю унікальністю. У підлітковому віці розвиток креативності відбувається не лінійно, а має два найбільш яскраво виражених піки: найяскравіший сплеск здібностей відзначається до віку 10 років, а другий сплеск – у юнацькому віці. У молодшому

шкільному віці закріплюються і розвиваються основні людські характеристики пізнавальних процесів (увага, сприйняття, пам'ять, уява, мислення і мова), необхідність яких зв'язана з приходом у школу. Для того, щоб уміло використовувати наявні в дитини резерви для розвитку креативності, необхідно якнайшвидше адаптувати дітей до роботи в школі та вдома, навчити їх учитися, бути уважним. У початковий період навчальної роботи з дітьми потрібно, насамперед, спиратися на ті сторони пізнавальних процесів, які у них найбільш розвинуті, не забуваючи, звичайно, про необхідність рівнобічного удосконалення інших [31].

У молодшому шкільному віці дитина, знаходячи вирішення завдання, на цьому не зупиняється і шукає додаткові рішення, що призводить до знаходження інших способів вирішення. Наступний креативний рівень характеризується тим, що закономірність, яка знайдена самостійно, не виступає як прийом рішення, після якого завдання відкладається, а розглядається як нова проблема. Перше виявлення цього рівня відзначається в 10 років.

Для креативності, як і для багатьох інших психологічних якостей, існує сенситивний період – обмежений відрізок часу, протягом якого ця якість проявляється особливо інтенсивно, якщо цьому сприяє середовище.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного креативного становлення (І. Бех, Л. Виготський, С. Максименко). Молодший шкільний вік – сенситивний період для розвитку креативності учнів, оскільки є періодом бурхливих процесів перетворень у фізіології й психіці особистості [21]. Ключова роль у розвитку креативності молодших школярів належить школі й учителям початкових класів.

Молодший шкільний вік – це вік, коли спонтанна креативність дошкільного віку поєднується з абстрактним мисленням, логічністю та інтелектом, який швидко зростає. Цей вік характеризується появою можливості самостійної постановки цілей, мотивування себе на певну діяльність, пошук способів креативних дій та контролю результатів. Але, на жаль, спостереження показують, що значна частина учнів під час навчальної діяльності перетворюється на пасивних виконавців завдань [30].

В учнів молодшого шкільного віку формуються різноманітні навчальні мотиви. Першокласнику подобається вчитися читати, писати та рахувати. У деяких першокласників мотиви учіння пов'язані з привабливістю самого шкільного навчання, його атрибутами. Для багатьох першокласників іноді більше значить переживання самої участі в процесі навчання, ніж усвідомлення результату навчальних дій (нові знання, уміння та навички). Тут переважають ігрові мотиви, хоча вони спонукають до навчальних дій. Друга група мотивів учіння молодших школярів – це так звані внутрішні умови, які характерні для діяльності, спрямованої на здобуття знань. Школярів приваблює сам процес учіння – вони отримують задоволення від того, що долають труднощі, які виникають під час розв'язання навчальних задач. У школярів мотиви учіння залежать від рівня навчальної успішності учнів [30].

Концепція креативної освіти стала предметом дослідження таких учених, як О. Антонова, С. Сисоєва, А. Сологуб, А. Хуторський. Ефективному розвитку

особистості сприяє навчальна діяльність (В. Богоявленська, А. Петровський, К. Платонов та ін.). Навчальні завдання як дидактичний засіб засвоєння знань займають чільне місце в колі наукових інтересів Н. Бібік, М. Вашуленка, В. Давидова, О. Савченко, О. Умана. Сучасним педагогічним технологіям присвячено наукові праці О. Пометун, Г. Селевка, В. Чайки та ін.

Креативність молодшого школяра, за визначенням В. Павленко – це загальна властивість особистості учня, яка виявляється, передусім, у навчально-пізнавальній діяльності й зумовлює творчу спрямованість дитини, її здатність до самостійного вибору оптимального та оригінального шляху вирішення навчальних завдань, створення нових ідей, продуктів, новизна яких може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною [20].

Під креативними властивостями молодшого школяра розуміємо комплекс індивідуально-психологічних особливостей, що обумовлюють здатність учня успішно здійснювати навчально-творчу діяльність. Вони розкриваються і розвиваються в процесі цієї ж навчально-творчої діяльності.

У структурі креативності учня виділяють такі компоненти: дивергентне мислення (Г. Альтшуллер, Дж. Гільфорд, В. Моляко); здатність генерувати велику кількість ідей (Дж. Гілфорд); творчу мотивацію (О. Матюшкін, Л. Пузеп); натхнення (В. Роменець); володіння прийомами творчості (Г. Терехова, С. Гін) тощо.

Компонентний склад креативності у сучасній психолого-педагогічній літературі тлумачиться неоднозначно. На думку вчених, креативність учнів може бути розвинена в процесі навчання: креативний інтерес, креативне мислення, уява й інтуїція; енергопотенціал, психомоторика, мислення, уява та почуття [16, 27, 33]. Р. Павлюк визначає компонентний склад креативності учнів початкової школи: продуктивна уява, креативне мислення (поєднання елементів творчого й критичного мислення), інформаційна грамотність [21].

Систематизація матеріалів досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних учених дала змогу визначити структурно-компонентний склад креативності учнів, які можуть бути оптимально розвинені в процесі навчання: креативне мислення, креативна уява, креативна грамотність. Вони тісно пов'язані між собою і можуть розвиватися в процесі навчально-творчої діяльності одночасно.

Креативна уява є одним із найбільш важливих компонентів здібностей особистості, особливо в дитячому віці. Креативна уява визначається, насамперед, спрямованістю таких умінь, як створювати нові образи; встановлювати нові зв'язки між об'єктами, явищами, поняттями тощо.

Основна тенденція в розвитку уяви молодших школярів полягає в переходах від переважно репродуктивних її форм до творчої переробки уявлень, від простого їх комбінування до логічно обґрунтованої побудови нових образів. Розвитку репродуктивної уяви у дітей молодшого шкільного віку важливо надавати особливої уваги. На думку деяких психологів [21, 26, 28, 30], якщо не розвивати відтворювальну уяву у молодшому шкільному віці, то це неминуче призведе до гальмування креативного сприймання не тільки у цьому віці, а й на наступних етапах розвитку особистості.

Л. Виготський приділяє велику увагу аналізу механізму креативної уяви – важливого компонента креативного потенціалу учня. На думку вченого, креативна уява включає в себе: виділення окремих елементів предмета, їх зміну; з'єднання змінених елементів у нові цілісні образи, систематизацію образів та їх кристалізацію в предметному втіленні. Учений зазначає, що «дитина, навіть найменша, знаходиться в постійному пошуку нового, раніше невідомого, що в подальшому стає супутником дитячого розвитку» [13].

Л. Виготський виділив чотири форми, що зв'язують уяву з дійсністю [13]:

1) уява спирається на досвід, нове створюється з елементів дійсності – чим багатший досвід людини, тим більше матеріалу, яким володіє його креативна уява;

2) уява виступає як засіб розширення досвіду. Це вища форма зв'язку уяви з реальністю, яка можлива лише завдяки чужому або соціальному досвіду;

3) емоційний зв'язок, який проявляється двояко: уява керується емоційним фактором – внутрішньою логікою почуттів, почуття впливають на уяву (це найбільш суб'єктивний, найбільш внутрішній вид уяви); уява впливає на почуття, проявляється закон емоційної реальності уяви;

4) уява стає дійсністю, коли вона кристалізується, втілюється, починає реально існувати в світі й впливати на інші речі.

Це повне коло креативної уяви, можливе також і для суб'єктивної уяви, що спирається на емоції. Домінуючою функцією в молодшому шкільному віці стає мислення. У дошкільному віці завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. Образне мислення все менше і менше виявляється необхідним у навчальній діяльності.

Наприкінці молодшого шкільного віку виявляються індивідуальні відмінності: серед дітей виділяються групи «теоретиків» або «мислителів», які легко вирішують навчальні завдання у словесному плані, «практиків», яким потрібна опора на наочність та практичні дії, й «художників» із яскравим образним мисленням. У зв'язку з розвитком функції мислення у дітей до кінця молодшого шкільного віку розвивається здатність до аналізу (це проявляється, перш за все, в аналізі умов вирішуваних завдань), специфічна рефлексія (в тому числі й у міжособистісних відносинах, здатність утримувати завдання і вирішувати його у внутрішньому плані).

У більшості дітей спостерігається відносна рівновага між різними видами мислення. Важлива умова для формування креативного мислення – формування наукових понять.

Креативне мислення визначає творчу спрямованість усіх видів діяльності учнів. Критичне мислення – здатність школяра аналізувати, оцінювати інформацію, самостійно обирати оптимальні шляхи вирішення завдань. Креативне мислення – це здатність до генерування нових і вдосконалення вже існуючих ідей, пошук альтернативних шляхів вирішення завдань.

Дж. Гілфорд (1967) уперше ввів поняття креативного мислення як цілісне, інтуїтивне, релятивне і вказав на принципову відмінність між двома розумовими операціями: конвергенцією і дивергенцією. Креативне мислення визначається ним як «тип мислення, що йде в різних напрямках». Це мислення допускає

варіювання шляхів вирішення проблеми, призводить до несподіваних висновків і результатів. Креативне мислення спирається на уяву. Воно передбачає, що на одне питання може бути кілька відповідей, що і є умовою породження оригінальних ідей і самовираження особистості.

За Дж. Гілфордом, креативне мислення вміщує чотири основні якості: швидкість, гнучкість, оригінальність, точність. Швидкість – здатність висловлювати якомога більше ідей за певний відрізок часу. В даному випадку важлива не їх якість, а їх кількість. Гнучкість – здатність висловлювати різноманітні ідеї. Оригінальність – здатність породжувати нові нестандартні ідеї. Вона може також виявлятися у відповідях, які не збігаються з загальноприйнятими. Точність – закінченість, здатність удосконалювати або надавати завершений вигляд своїм думкам.

Креативне мислення дозволяє учневі вирішувати завдання, орієнтуючись не на зовнішні, наочні ознаки і зв'язки об'єктів, а на внутрішні, істотні властивості й відносини. Розвиток креативного мислення залежить від того, як і чому вчать дитину, тобто від типу навчання.

У початковій школі відбувається розвиток усіх пізнавальних процесів, але Д. Ельконін, як і Л. Виготський, вважає, що зміни в сприйнятті, в пам'яті є похідними від мислення. Саме мислення постає в центрі розвитку дитини в даний період. У силу цього розвиток сприйняття і пам'яті йде шляхом інтелектуалізації. Учні використовують розумові дії при вирішенні завдань на сприйняття, запам'ятовування і відтворення. «Завдяки переходу мислення на новий, більш високий щабель відбувається перебудова всіх інших психічних процесів, пам'ять стає мислячою, а сприйняття думачим. Перехід процесів мислення на новий щабель і пов'язана з цим перебудова всіх інших процесів і складають основний зміст розумового розвитку в молодшому шкільному віці» [30]. Отже, креативне мислення дитини є сприятливим інтегруючим чинником її соціалізації, оскільки соціальна діяльність дитини, яка є вирішально-визначальною під час її соціального дорослішання, в своїй основі має творчий характер. Під час засвоєння досвіду суспільного життя дитина переживає кожний етап цього процесу як суб'єктивне відкриття та створення власного соціального простору. Креативне мислення як когнітивний аспект творчої діяльності є постійним супутником та передумовою гармонійного розвитку людини впродовж усього її життя, забезпечуючи вміння особистості аналізувати проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити пропозиції прогнозуючого характеру, виявляти та формулювати суперечності, досягати результат із меншими енерговитратами та більшою радістю, розуміти «множинність» першопричин і наслідків ситуацій, учинків, рішень тощо.

Креативна грамотність, від якої залежить ефективність творчої діяльності, полягає у володінні базовими прийомами пошуку, аналізу, продуктивного опрацювання інформації. Для оптимального розвитку креативності слід створити відповідні умови. Створення таких умов залежить від учителя. Однак роль учителя у даному процесі не обмежується лише створенням психологічного клімату. Вона полягає ще й у тому, щоб активно допомогти дитині у розвитку її креативності. Новоутворення молодших школярів у фізичному та психічному

розвитку та заходи педагогічного впливу відображають основу для розвитку креативності в підлітковому віці.

Підлітковий вік – вік між дитинством і дорослістю (від 11–12 до 16-17 років), який характеризується якісними змінами, пов'язаними зі статевим дозріванням і входженням у доросле життя. У цей період особа має підвищену збудливість, імпульсивність і часто неусвідомлений, статевий потяг. Провідна діяльність в підлітковому віці це інтимно-особистісне спілкування з однолітками [31].

Центральним і специфічним новоутворенням підлітка є виникаюче в нього уявлення про себе як уже не дитину – він починає почувати себе дорослим, прагне бути дорослим. Своєрідність цієї особливості, яка називається почуттям дорослості, полягає в тому, що підліток відкидає свою приналежність до дітей, але в нього ще немає відчуття справжньої, повноцінної дорослості, хоча є потреба у визнанні його дорослості оточенням. На думку психологів [1, 18, 31], підлітковий вік є унікальним, адже багато складових психіки у цей період знаходяться у стадії активного формування. Для підлітків характерні пізнавальна активність, розширення інтересів, поява нових мотивів навчання. Суттєві зрушення спостерігаються у розвитку самосвідомості, відбувається активне становлення особистості. Все це сприяє розвитку творчих здібностей.

Розвиток творчих здібностей у підлітковому віці визначається взаємодією таких чинників [31, 34]:

внутрішніх, до яких належать: вікові й індивідуально-психологічні особливості особистості (самооцінка, рівень тривожності, агресивність, спрямованість особистості, акцентуації характеру, властивості вищої нервової діяльності тощо), статеві відмінності, стилі (стратегії) організації розумової діяльності;

зовнішніх, що представлені чинниками мікросередовища: характером і системою сімейного виховання, впливом освітнього середовища і спілкування з однолітками.

Що стосується внутрішніх чинників розвитку творчих здібностей підлітків, то тут слід акцентувати увагу на наступних моментах. Важливим психічним новоутворенням підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів, спричинений передусім новими, вищими вимогами до них з боку навчальної діяльності. Підліток вже в змозі самостійно організовувати свою увагу, пам'ять, мислення, уяву, певною мірою регулювати власні емоційно-вольові процеси тощо.

Увага підлітка розвивається у зв'язку з формуванням у нього умінь вчитись і працювати. Виробляється вміння свідомо спрямовувати увагу на певні об'єкти, тривалий час на них зосереджуватись, переборювати відволікання, переключати увагу на нові завдання та розподіляти її, тобто формуються вищі довільні форми уваги. Пов'язані такі зміни із загальним психічним розвитком підлітка, зокрема з розвитком його мислення. Зростає обсяг уваги, її концентрація та стійкість. Водночас підліткам ще важко керувати увагою в умовах підвищених вимог до себе, що зумовлено певною імпульсивністю, властивою віку. Зростають можливості підлітка зосереджуватись на об'єктах, даних не лише наочно, а й

уявно, у думках. Вдосконалюється вміння розподіляти та переключати увагу. Увага стає більш контрольованою, зростають елементи самоконтролю та саморегуляції. Розвиток уваги в цьому віці безпосередньо пов'язаний з формуванням наполегливості, а її зростаюча довільність є прямим проявом вольової активності підлітка [34].

Значно зростає обсяг пам'яті, причому не лише за рахунок кращого запам'ятовування матеріалу, а й логічного його осмислювання. Пам'ять підлітків, як і їх увага, поступово набуває характеру організованого, регульованого і керованого процесу. Швидко формується смислова логічна пам'ять. Саме в цьому віці пам'ять розвивається в напрямку інтелектуалізації [18].

Зміни в інтелектуальній сфері виражаються передусім у розвитку здатності до абстрактного мислення, у зміні співвідношень між конкретно-образним та абстрактним мисленням на користь останнього, в формуванні понятійного мислення [31].

Відбуваються прогресивні зміни і в уяві підлітка. Так, розширюється зміст її образів, оскільки уява бере участь у створенні образів об'єктів, які не сприймаються безпосередньо, у процесах розуміння художніх творів, технічних креслень, описів історичних подій, у переходах думки від конкретного до абстрактного, в різних видах творчої діяльності тощо. З іншого боку, саме завдяки цьому і створюються можливості для розвитку уяви. Розширюються способи утворення образів уяви, провідним серед яких стає мовлення, особливо внутрішнє.

Психічний розвиток підлітка нерозривно пов'язаний з подальшим розвитком процесу мовлення, що відбувається внаслідок оволодіння рідною мовою, її лексичними, граматичними, фонетичними можливостями. Розвивається мовлення і як засіб спілкування з іншими людьми, і як спосіб набування знань, і як інструмент творення та засіб вираження емоційних станів та вольової регуляції поведінки, і як об'єкт вивчення [35].

Основним у цьому віці є і вдосконалення мовлення як засобу спілкування. Посилюється інтерес до оволодіння засобами виразності мови, оскільки багато хто з підлітків вбачає в оволодінні зовнішнім мовленням свою інтелектуальну силу. Розвивається чутливість до художнього слова, часто виникає потяг до поетичної творчості. Зменшується кількість зайвих вставок («ну», «от», «значить» та ін.). Виконуючи регулятивну функцію в житті підлітків, мова стає формою існування самосвідомості їх особистості. Збагачується словниковий запас, нагромаджується досвід активного використання різноманітних мовних категорій, ускладнюється граматична і синтаксична структура мовлення, яка стає контекстною, все менше пов'язаною з конкретною ситуацією, хоч елементи ситуативності ще зберігаються [31].

У сучасному процесі освіти має бути система творчих завдань для формування творчих здібностей школярів. Ця система повинна відповідати низці вимог, а саме таким як:

- 1) психологічна комфортність;
- 2) цільова орієнтація – певне місце кожного завдання у блоці уроків;

- 3) цільова достатність і повнота;
- 4) наявність ключових завдань;
- 5) ієрархічна структура;
- 6) рівнева диференціація;
- 7) якісний перехід до творчості як усередині певного завдання, так і при їхній композиції;
- 8) використання творчих завдань, реалізованих за допомогою методу проєктів [31].

Можливо розвивати творчі здібності та формувати відповідні навички учнів, якщо використовувати спеціальні евристичні схеми організації розумової діяльності, що реалізуються опосередковано через спеціально організовані методичні заходи на уроках.

Таким чином, креативність як система творчих здібностей розглядається в психології у різних аспектах: як характеристика інтелектуальної сфери; як самостійна та незалежна від інтелекту специфічна форма психічної активності; як сукупність особливих мотиваційно-особистісних якостей; як загальна риса особистості; як самоактуалізація; як самостійна якість мислення; як складне, багатопланове, неоднорідне явище. Креативність як феномен пов'язаний із творчими здібностями індивіда, стає необхідною ланкою у набутті особистісної та професійної ефективності.

Досвід багатьох вітчизняних та закордонних педагогів свідчить про вірогідність успішного формування у школярів якостей творчої особистості. Для цього учням варто надавати максимум можливостей для випробовування себе в творчості, причому починати треба з найпростіших завдань. Навчання творчості має відбуватися в першу чергу і в основному на програмному навчальному матеріалі з різних предметів, а в разі потреби й на спеціально побудованій системі задач. Засвоюючи досвід творчої діяльності, характерні для неї процедури, учні набувають здібності видозмінювати ті стереотипи мислення, яким вони вже навчилися, вчать відмовлятися від стереотипів, конструювати нові підходи до осмислення раніше засвоєного або нового змісту [29, 34, 36].

Для підлітків дуже важливим є розвиток творчих здібностей, проте їх треба зуміти розкрити і розвинути. Прояв творчих здібностей варіюється від великих і яскравих талантів до скромних і малопомітних. Але сутність творчого процесу однакова для всіх. Різниця лише в конкретному матеріалі творчості, масштабах досягнень і їх суспільної значущості.

При традиційних формах навчання підліток, здобуваючи і засвоюючи деяку інформацію, стає здатний відтворити вказані йому способи вирішення завдань, докази і т.д. Але готові знання не сприяють прояву самостійності й творчості школярів. Для цього потрібно створити відповідні умови.

Отже, креативність розглядається у психології як складне, неоднорідне явище. Під цим поняттям розуміють творчі здібності людини, які проявляються у мисленні, почуттях; здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення; творчість, що доводить ідеї до конкретного практичного результату; як систему особистісних якостей; як характеристику інтелектуальної сфери; як поведінку; як самостійну якість мислення.

Креативність є властивістю, яка актуалізується лише тоді, коли це дозволяє навколишнє середовище. Однак феномен креативності має беззаперечну якість – схильність людини до різностороннього, багатогранного мислення, відчуття, дії. У процесі формування відбувається злиття свідомості і підсвідомості у нову форму – надсвідомість.

Креативність проявляється в успішному здійсненні трьох фаз – вмінні самостійно бачити і ставити проблеми, знаходити їх рішення і творчо втілювати їх у конкретному продукті. Кожна креативна людина вкладає творче начало у всі види діяльності. Творча особистість не може обійтися без таких рис як: наявність високого рівня креативності, інтелекту, багатой уяви, творчих здібностей до різних видів діяльності. Дошкільний, молодший шкільний та підлітковий вік є унікальним, оскільки багато складових психіки знаходиться у стадії активного формування і при системній роботі щодо розвитку особистості можна досягти значних результатів.

Поміркуємо!!!

Який вік ви вважаєте сприятливим для розвитку креативності?

Умови розвитку креативної особистості

Згідно з іншими даними, викладеними Річардом Кляйном 2002 року, креативність виникла внаслідок раптової генетичної мутації в мозку людини приблизно 50 тисяч років тому [40]. Отже, будучи вродженою властивістю особистості, креативність піддається розвиткові, а не набуттю як така. «Креативність постає як ансамбль характеристик, які має кожна людська істота, здатних розвиватися і надавати можливість їх власнику думати незалежно, гнучко, з уявою. Які б не були розбіжності, які можна встановити, креативність властива всім індивідам», – наголошує О. Доснон [16].

Деякі дослідники (Ф. Баррон, Х. Грубель, Т. Амабель) вважають, що тренувати креативність не можна, оскільки креативний процес виникає тільки внаслідок поєднання багатьох чинників: індивідуальних особливостей людини, необхідних навичок, певного середовища. Інші науковці у своїх дослідженнях доводять можливість розвитку креативності за допомогою різноманітних методів і прийомів.

Отже, проведений нами огляд наукової інформації стосовно креативності переконливо показує, наскільки складною є ця психологічна проблема. Традиційно креативність розглядалася як особистісна категорія. Проте її сутність трактується по-різному, це – або дивергентне мислення (Дж. Гілфорд, О.К. Тихомирова), або інтелектуальна активність (Д.Б. Богоявленська), або інтегрована якість особистості (А.Я. Пономарьов).

Незважаючи на те, що дослідження креативності активно ведуться вже декілька десятиліть, накопичені дані, на думку С.С. Степанова, не стільки прояснюють, скільки заплутують розуміння цього явища. Так, ще сорок років тому було запропоновано більше 60 визначень креативності, сьогодні ж їх вже

неможливо порахувати. При цьому деякі дослідники іронічно зазначають, що «процес розуміння того, що таке креативність, сам вимагає креативної дії» [25].

У нашому дослідженні ми за основу беремо таке визначення креативності: це творча спрямованість, генетично властива усім, здатність породжувати незвичні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації.

Л. Виготський вивчав феномен опосередкування як факт формування і застосування певних засобів для перетворення своїх власних психологічних можливостей або можливостей інших людей. Кожна людина має особливий, унікальний внутрішній світ. Особистість характеризується здатністю виражати світ, проявляти свою творчу сутність, творчий потенціал. Однак цілі й завдання виховання та навчання не завжди стимулюють розвиток креативності дітей.

Учений вважає, що креативність особистості відбувається впродовж життя людини і одним із найважливіших критеріїв особистості є творчість, оскільки в процесі життя розвивається уява як внутрішній механізм, що забезпечує прояв творчості. Креативність – це природна властивість особистості, яка існує від початку життя людини; це найвища форма активності особистості; характеристика особистості, що свідчить про здібність до творчості. Завдяки креативності людина виражає свій внутрішній світ, змінюючи його.

Розвиток особистості передбачає появу психічних новоутворень у діяльності, активності суб'єкта. Коли дитина привласнює психічні новоутворення, то її особистість ускладнюється, відбувається розгортання внутрішнього плану, який має кожна людина. Тільки у дитини, включеної в соціальні відносини, розвиваються вищі психічні функції. Розвиток їх обумовлюється генезисом, активністю особистості й особливостями освітнього процесу. Завдяки процесу опосередкування відбувається розвиток вищих психічних функцій. Опосередкування передбачає, що дитина привласнює культурні засоби у власній формі особистісної активності [15].

Як відзначають дослідники, «розвиток креативності школяра залежить не тільки від індивідуальних особливостей дитини, а також від зовнішніх умов, у тому числі від відносин між педагогами та дітьми» [27, 35, 36].

Учені (Г. Костюк, Н. Лейтес, Г. Люблінська, О. Скрипченко) відзначають, що «діти цього віку, як правило, слухняні, з готовністю виконують вимоги дорослих. У них яскраво виявляється наслідувальність – важлива умова успіхів у початковому навчанні. Поняття «умова» нами розглядається як необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення чого-небудь або сприяє розвитку чогось, у нашому дослідженні, розвитку креативності [25].

Дж. Гілфорд твердить, що для розвитку креативності потрібно забезпечити такі основні умови:

- створювати сприятливу атмосферу для розвитку креативності;
- уникати критики дитини;
- сприяти вільному розвитку різноспрямованого мислення;
- збагачувати середовище дитини з різних, нових для неї, об'єктів для розвитку її цікавості;
- допомагати формулювати оригінальні ідеї;

- забезпечити можливість для використання нових ідей на практиці;
- показувати особистий приклад креативного підходу до вирішення проблеми;
- дозволяти дітям активно задавати питання [37].

С. Овчаров вважає, що для розвитку креативності необхідні такі умови:

- не обмежувати свободу поведінки;
- застосовувати форми, методи та прийоми для розвитку креативного мислення;
- створити умови, щоб наслідувати творчі взаємовідносини [19].

На думку Дж. Сміта, розвиток креативності є можливим за таких умов:

- *фізичні умови*, тобто наявність матеріалів для творчості й можливість у будь-яку хвилину діяти з ними;
- *соціально-економічні умови*, за яких дитина має відчуття зовнішньої безпеки, тобто знає, що її нові ідеї не отримають негативної оцінки з боку дорослих;
- *психологічні умови*, зміст яких полягає у тому, що у дитини формуються відчуття внутрішньої безпеки, розкритості і свободи за рахунок підтримки дорослих її творчих починань.

Ефективні умови розробив американський психолог Дж. Гален, а саме [16]:

1. Створити дитині затишну і безпечну психологічну базу для її пошуків, до якої вона могла б повернутися, якщо буде налякана власними відкриттями.

2. Підтримати схильність дитини до творчості й проявити співчуття до невдач. Уникати несхвальних оцінок її креативних ідей.

3. Бути терплячими до дивних ідей, поважати допитливість, запитання та ідеї дитини. Відповідати на всі запитання, навіть якщо вони здаються абсурдними. Пояснювати, що на багато її запитань не завжди можна відповісти однозначно. Для цього потрібно час, терплячість. Дитина повинна жити в інтелектуальній напрузі.

4. Давати дитині можливість побути наодинці й дозволяти, якщо вона того хоче, самій займатися своїми справами. Надлишок опіки може пригальмувати розвиток креативності. Бажання і цілі дітей належать їм самим, а допомога дорослих інколи може сприйматися як «порушення кордонів» особистості.

5. Допомогти дитині навчитися будувати її систему цінностей, не обов'язково засновану на її власних поглядах, щоб вона могла поважати себе і свої ідеї наряду з іншими ідеями та їх носіями. Таким чином, її саму, у свою чергу, будуть цінувати інші.

6. Допомогати дитині у задоволенні основних людських потреб (почуття безпеки, любові, поваги до себе і оточуючих), оскільки людина, енергія якої скована основними потребами, менше здатна досягти висот самовираження.

7. Виявляти симпатію до її перших незграбних спроб висловлювати свої ідеї словами і робити їх таким чином зрозумілими оточуючим.

8. Знаходити слова підтримки для нових креативних починань дитини, уникати критикувати перші спроби – якими б невдалими вони не були.

9. Допомогати дитині стати «розумним авантюристом» і часом покладатися у пізнанні на ризик та інтуїцію; найвірогідніше, саме це допоможе зробити справжнє відкриття.

10. Підтримати необхідну для творчості атмосферу, допомагаючи дитині уникнути суспільного несхвалення, зменшити соціальні тертя і подолати негативну реакцію однолітків. Чим більше надається можливостей для конструктивної творчості, тим щільніше закриваються клапани деструктивної поведінки. Дитина, позбавлена позитивного творчого виходу, може спрямувати свою творчу енергію у зовсім небажаному напрямі.

Саме в початковій школі мають бути створені сприятливі умови для всебічного розвитку учнів, розкриття їх нахилів і здібностей.

В. Антонішева у своєму дослідженні виділила комплекс умов розвитку креативності молодших школярів у педагогічному процесі:

I група – 1) психофізіологічні особливості, включаючи провідні модальності;

2) вроджені особливості;

3) вікові особливості та пов'язані з ними сенситивні періоди розвитку креативності.

II група – 1) організація педагогічної взаємодії як свободи креативності (створення позитивних креативних зразків; креативність вчителя; ослаблення регламентованого, прийняття і підкріплення креативної поведінки);

2) робота вчителя в зоні найближчого розвитку креативності дитини;

3) організація безпечного креативного простору;

III група – 1) соціальне оточення (оточення розвитку);

2) сімейна ситуація розвитку [1, с.12].

К. Роджерс вважає, що необхідно створити умови для виявлення внутрішніх можливостей дітей. У дітей із високим рівнем креативності до 7 років уже практично сформовані найважливіші характеристики особистості: позитивне ставлення до себе і навколишнього світу, сформована особистісна рефлексія. Діти з середнім та низьким рівнем креативності відрізняються середнім та низьким рівнем розвитку особистісних якостей.

Узагальнення результатів аналізу багатьох джерел [1, 8, 16, 18, 24, 36] дозволило нам визначити педагогічні умови, сприятливі для розвитку креативності дітей молодшого шкільного віку.

До внутрішніх умов віднесено:

- психофізіологічні надбання (розвиток мовлення, сформованість наочно-образного, образно-схематичного, логічного мислення, достатній рівень розвитку творчої уяви, довільної уваги, образної та смислової пам'яті);

- соціальні надбання (готовність до впливів дорослих; засвоєння норм і правил поведінки; оволодіння способами навчання, пізнання навколишнього світу);

- інтелектуальний, практичний та емоційний досвід.

Зовнішніми умовами є:

- створення в класі креативного освітнього середовища для діяльності молодших школярів;

- системне використання вчителем інтерактивних, пошукових і дослідницьких методів навчання;

- розвиток самостійності учнів у креативній діяльності;

- наслідування учнями креативної діяльності вчителя;

- соціальне оточення (сімейне).

Термін «педагогічна умова» науковці визначають як певну обставину чи обстановку, яка впливає на формування та розвиток педагогічних явищ, систем та якостей особистості [34].

Створення в класі креативного освітнього середовища передбачає: виховання в учнів поваги до почуттів та емоцій іншої людини; надання можливості креативного розвитку. Результатом створення креативного освітнього середовища є розвиток особистісних якостей, необхідних для творчої діяльності учнів. Відповідно до теорії А. Маслоу, креативність – це якість, з народження властива всім, але яка втрачається більшістю під впливом середовища.

Істотною умовою розвитку креативності учні в освітньому процесі є розвиток самостійності, оскільки творча діяльність людини передбачає самостійне створення нових, оригінальних продуктів. Для розвитку креативної особистості необхідно надавати можливість учням початкової школи самостійно знаходити шляхи вирішення завдань, а не вирішувати за них. Креативне мислення починає працювати в кожній й будь-якій нормальній людині, коли саме життя, практика наражають її на якісь труднощі, перепони, що виступають у вигляді більш чи менш складних задач, які збуджують їх розум, примушують мислити, шукати і знаходити відповідні рішення.

Тим не менш, не кожен вид діяльності розвиває креативність. Когнітивна потреба реалізується у процесі розумової праці. Розумова робота на уроці відбувається без примусу, тобто з власних потреб учнів. Центральне місце в творчості слід надати самостійній продуктивній діяльності учнів, спрямованій на отримання нового результату. Щодо учнів початкових класів, то їх інноваційна діяльність повинна бути спрямована не стільки на технічні рішення, як на вирішення реального завдання:

✓ складання прикладів завдань, загадок;

✓ формулювання вихідної гіпотези;

✓ створення казки, метафори, прислів'я;

✓ розробка фізичної або навчальної гри;

✓ опис нових властивостей об'єкта та його практичного застосування;

✓ оцінка варіантів завдання;

✓ генерація шляхів вирішення технічних і соціальних проблем;

✓ виробництво іграшок, рукоділля, шкільних посібників та ін. [27, с. 251].

Важливу роль у розвитку креативності в освітньому процесі відіграє наслідування учнями креативної діяльності вчителя. Педагог повинен володіти такими креативними характеристиками: креативною уявою й мисленням, розвиненими почуттями та високим рівнем працездатності [35, с.223].

Е. Бос виокремлює 8 кілерів (бар'єрів) креативності: нестача сну, страх, заборона мислення, брак часу, перфекціонізм, агресивність, неправильна техніка, помилкова реалізація [6]. П. Торренс першим помітив, що причиною гальмування креативної діяльності учнів є неправильна позиція вчителя. Таким чином, він виробив вимоги щодо поведінки вчителів, щоб вони могли допомогти дітям розвинути креативне мислення:

- відкритість запитань учнів. Учитель повинен слухати навіть дивні, на його думку, запитання й адекватно реагувати на них;
- незвичайні ідеї, які виникають у ході заняття, вчитель повинен підтримати, не критикувати;
- давати дітям відчуття, що кожна ідея є важливою і цінною;
- час від часу не оцінювати, щоб не осуджувати роботу учнів, оскільки процес пошуку сприяє появі оригінальних ідей;
- оцінка ідеї повинна завжди бути обґрунтована. Учитель повинен точно визначити, що дана ідея є цікавою і що вона має позитивні наслідки [43].

Дотримання цих вимог у поєднанні з відповідною розвивальною атмосферою в класі, де вчитель є координатором уроку, готовий допомогти кожній дитині, – зміцнює віру в можливість учнів.

До складових креативного викладання відносимо: подання сучасного навчального матеріалу в широкому контексті, використання метафор, аналогій для встановлення міжпредметних зв'язків, часта зміна видів діяльності, варіювання темпу викладання, демонстрація впевненості, заохочення учнів до активної, емоційної взаємодії [27, с.270].

Учені надають перевагу демократичному типу викладання, порівняно з авторитарним підходом до дитячих прагнень до знань. В умовах демократичного типу викладання діти частіше ставлять запитання вчителю, ніж за авторитарного типу. Не менш важливим є той факт, що створення сприятливого середовища для творчих дітей призводить до зміни соціального статусу учня, і це дозволяє змінювати значення «градації» всіх учнів у класі, підвищити престиж креативного мислення, що, в свою чергу, впливає на розвиток креативності усіх учнів [16].

На розвиток креативності дитини впливають стилі сімейного виховання. Похвала, особливо дуже часта, знижує якість і легкість мислення, знижує здатність дитини досягати нових результатів. Надмірна допомога батьків при вирішенні будь-якої задачі також знижує гнучкість мислення, що призводить до зниження прояву креативності.

Основою сімейного мікроклімату, на думку дослідників Гриненко І.В., Павленко В.В. та інших, є міжособистісні відносини, що і визначають його клімат. Саме за ставленням до дитини, як вважає Є. Волкова, можна припустити, якою вона стане у майбутньому.

Проблему впливу батьківського ставлення на розвиток дитини є досить актуальною. Для підвищення ступеня прояву в дитини креативності необхідно батькам надати їй можливість робити вибір самостійно (дати їй психологічну свободу), підвищувати її самооцінку, знижувати покарання за вчинки і всіляко підтримувати її дослідницьку активність. Креативність розвивається у дитини

тоді, коли їй при вирішенні задачі не дають алгоритму готових дій та відповідей, інструкції й зразка дій.

Завдання сім'ї полягає у тому, щоб: створити максимальні умови для розвитку креативності дитини; забезпечити соціально-економічний і психологічний захист дитини; передати досвід створення відносин у сім'ї, творчого мікроклімату; виховати почуття власної гідності, цінності власного «Я» [27].

П. Лесгафт виділив шість позицій батьків стосовно дітей, що впливають на розвиток дитини:

1. Батьки не звертають уваги на дітей, принижують, ігнорують їх. У таких сім'ях діти виростають лицемірними, брехливими, у них часто спостерігається низький рівень інтелекту.

2. Батьки постійно захоплюються своїми дітьми, вважають їх зразком досконалості. Діти часто у таких родинах виростають егоїстичними, самовпевненими із завищеною самооцінкою.

3. Гармонійні відносини, побудовані на любові й повазі. Діти у таких сім'ях вирізняються добросердям, глибиною мислення, прагненням до знань, до створення оригінальних ідей.

4. У сім'ях, де батьки постійно не вдоволені дитиною, критикують і сварять її, дитина виростає дратівливою, емоційно неврівноваженою.

5. Батьки надмірно опікують дитину – діти виростають ледачими, соціально незрілими.

6. Батьки, на позицію яких впливають фінансові труднощі. Діти у таких сім'ях виростають із песимістичним ставленням до навколишнього світу.

Креативність може не допомогти в досягненні результатів, якщо людина не має вольових якостей, внутрішньої витримки та мотивації. Реалізована креативність є наслідком прояву сильних особистісних якостей, таких як уміння протистояти суспільству, домагатися реалізації поставленої мети і перемагати в боротьбі.

Також на розвиток і прояв креативності впливає сімейний фактор: порядок народження і число дітей у сім'ї. Первістки зазвичай інтелектуальні діти, а креативними стають останні, бо до первістка зазвичай пред'являється більша кількість вимог і покладається відповідальність за реалізацію всіх батьківських очікувань. Але креативність первонароджених дітей зростає, якщо потім народжуються діти протилежної статі або діти тієї ж статі, але з невеликою різницею у віці.

Також на прояв креативності впливає місце народження. Більш креативні люди народжувалися у великих містах, що пояснюється культурним середовищем мегаполісів, значною кількістю бібліотек, театрів, філармоній і т.д. – соціокультурними особливостями. У великих містах проживає істотна кількість талановитих батьків, які виділяють достатньо кількість часу для виховання своїх дітей.

Зазвичай, креативні люди володіють високим інтелектом і готовністю до ризику, тобто креативна людина не боїться висловлювати свої ідеї вголос, і

головною особливістю таких людей є оригінальність, але без прагнення підкреслити свою незвичність.

У результаті аналізу основних педагогічних підходів виявлено такі шляхи розвитку креативності учнів різного віку:

- у процесі вивчення дисциплін освітніх галузей ;
- за допомогою спеціальних програм (інтегрованих курсів, модельних програм, факультативів);
- на заняттях та заходах, організованих у системі позаурочної діяльності (гуртки, секції, центри розвитку тощо);
- у системі позашкільних закладів освіти.

Не можемо заперечувати, що розвиток креативності учнів у процесі навчання нерозривно пов'язаний зі змістом навчальної програми. Розробники теорії навчання наголошують на основних правилах, які сприяють формуванню в класі атмосфери креативного розвитку [28,34]:

по-перше, вчитель повинен вчитися демонструвати дітям «живі думки». Він не виступає в якості передавача готової інформації, а як особистість, яка знає, як здобуваються знання;

по-друге, діти не одержують знання в якості готового продукту, це відбувається через командне формулювання міркувань, на основі існуючих навичок, попереднього досвіду роботи з дітьми;

по-третє, основна мета уроків не знайти і вирішити певну кількість навчальних завдань, не гонитва за високими показниками, а створення такої педагогічної ситуації, такої атмосфери, яка повинна сприяти створенню нової думки, генерування ідей.

Основне завдання вчителя не «спілкуватися», «пояснити» і «показати», а організувати спільний пошук та вирішення навчальних завдань. Ці умови вимагають від учителя навички викладання, вислуховування всіх охочих учнів, здатності зрозуміти логіку міркувань учнів і знайти правильний вихід із навчальних ситуацій; аналізувати відповіді та пропозиції дітей і непомітно привести їх до істини.

Розвиток креативності учнів різного віку здійснюється на уроках й у процесі самостійних занять удома. Застосування різних типів уроків зумовлює етапність розвитку компонентів креативності. Урок розвитку креативності проходить декілька етапів [23]:

1. Організаційний (творча зарядка).
2. Цільовий (постановка мети).
3. Проективний (розробка ідеї).
4. Практично-дієвий (виконання).
5. Оцінно-рефлексивний (оцінка нового продукту).
6. Самореалізація (застосування в дії).

Особливості психофізіологічного розвитку дитини в молодшому шкільному віці дозволяють ефективно розвивати в неї креативність у процесі навчання в початковій школі. Тому предметом особливої уваги педагога сьогодні має бути використання в роботі таких форм, методів, прийомів та засобів навчання, що спрямовані на розвиток креативності особистості.

Таким чином, якщо вчитель ставить за мету розвиток креативності дитини, він повинен оволодіти тими формами, методами і засобами педагогічної діяльності, які забезпечують розвиток креативності, а також додаткових мотивів, особистісних якостей, які сприяють успішній діяльності. Для цього і сам учитель повинен бути креативним, гнучким в оцінках та неординарним у подачі матеріалу. Гармонійність розвитку креативності забезпечується: підбором нових, оригінальних форм, методів, прийомів і засобів навчання та виховання, розробкою індивідуальних завдань для учнів, які спрямовані на розвиток креативної уяви, креативного мислення та креативної грамотності.

Розвитку креативності сприяють такі форми організації навчально-пізнавальної діяльності: загальні (фронтальна, групова, парна, індивідуальна) та конкретні (урок, екскурсія, самостійна робота, домашнє завдання).

Ефективною формою занять із розвитку креативності учнів різного віку є самостійна робота вдома. З цією метою може розроблятися зошит із творчими завданнями.

Важливим засобом розвитку креативності в учнів різного віку є інтеграція традиційного програмного навчального матеріалу й завдань із комплексом навчальних завдань креативного спрямування, стимулюючий вплив якого посилюється за допомогою креативних методів. На уроках слід використовувати такі групові та індивідуальні завдання, які посилюють вплив на компоненти креативності. Комплексний вплив на розвиток усіх компонентів креативності забезпечується через використання методів: евристичного, дослідницького та методу проблемного викладу. Можемо виділити такі групи методів:

1) методи проблемного навчання – основою є створення проблемної ситуації, яка формує пізнавальну потребу молодших школярів, забезпечує необхідну спрямованість їх думок на розв'язання суперечливих даних;

2) методи продукування ідей (за концепцією М. Боден) – включають прийоми розвитку пошукового креативного мислення для розгляду ситуацій із різних точок зору (гра «Шість капелюхів мислення», «Реверсування» тощо), для створення стимулювання більшої кількості ідей («Мозковий штурм», «Творчий діапазон», «Банк ідей» тощо);

3) розвивальні методи – спрямовані на розвиток аналітичних умінь («Карти пам'яті», «Кейс-стаді» тощо).

Для розвитку креативності слід враховувати вікові особливості дітей [20]. Учням із високим рівнем розвитку креативності притаманні: висока працездатність; прояв власної ініціативності, максимальна самостійність під час вирішення творчих завдань; оригінальність ідей та творчих проєктів; довготривале утримання уваги; швидке та міцне засвоєння нового навчального матеріалу.

В учнів із середнім рівнем розвитку креативності спостерігається середня працездатність; ініціативність після спонукання вчителя, короткочасне переключення уваги; під час вирішення завдань вони радяться з учителем, товаришами, батьками; поєднують продуктивну та творчу діяльність, фантазують, але в діях відсутній елемент новизни; вагаються при продукуванні нових ідей.

Дітям із низьким рівнем розвитку креативності властива: низька працездатність; безініціативність при висуненні ідей; розсіяна увага; репродуктивна діяльність; трудність під час засвоєння нового навчального матеріалу; копіювання ідей товаришів.

У наукових дослідження встановлено, що в розвитку змістових характеристик креативності сприятливим є вік від 10 до 13 років. Підлітків у цьому віці вирізняє створення змістовних завершених композицій, сповнених емоційно-забарвленою атмосферою [24, 29].

Водночас розвиток змістових характеристик креативності є взаємопов'язаний з її процесуальними показниками. Ґрунтовний аналіз динаміки розвитку процесуальних характеристик креативності показує, що саме в цьому віці відбувається активний розвиток більшості її показників.

Поміркуємо!!!

Які умови необхідно створити для розвитку креативності, на вашу думку?

РОЗДІЛ II. КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЯК УНІВЕРСАЛЬНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТВОРЧОЇ ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Співвідношення креативності та інтелекту в концепції Джо Гілфорда

Автор теорії кубоподібної структури інтелекту, відповідно до якої виділено два діаметрально протилежні типи мислення: конвергентний тип мислення полягає у знаходженні одного шляху розв'язання проблеми; дивергентний тип мислення – допускає варіативні шляхи розв'язання проблеми, приводить до несподіваних, непередбачуваних цікавих висновків і результатів.

Дж. Гілфорд називає ряд основних принципів для величезної кількості факторів інтелекту (його реальних проявів), і, ґрунтуючись на цьому, наводить їх класифікацію, виділяючи три базові способи поєднання факторів інтелекту. Цими трьома базовими блоками є: операції, зміст, результати [37].

Блок «Операції». Основою класифікації факторів інтелекту блоку «Операції» є визначення базових видів процесів інтелектуального характеру та виконуваних операцій. Воно уможлиблює об'єднання інтелектуальних здібностей у п'ять великих груп:

1. Пізнання (як сприймається і розуміється матеріал, що пропонується).
2. Конвергентне мислення (є послідовним односпрямованим мисленням, що виявляється у завданнях, які мають на увазі лише одну правильну відповідь, певний алгоритм дій).
3. Дивергентне мислення (є альтернативним мисленням, що відступає від логіки і виявляється у завданнях, які мають на увазі наявність кількох вірних варіантів відповідей).

4. Розвиток різних видів пам'яті (запам'ятай і відтвори ряд...).

5. Оцінка (які міркування виносяться щодо правильності запропонованої ситуації).

Блок класифікації *факторів інтелекту «Зміст»*, згідно з концепцією Гілфорда, відноситься до виду матеріалу або змісту, що є в ньому. Зміст, своєю чергою, можна представити як поєднання образного (реальні предмети та їх зображення), символічного (букви, знаки, цифри), семантичного (значення слів) та поведінкового (власні вчинки та вчинки інших людей).

Третій блок «Результати». Застосовуючи до змісту ту чи іншу операцію, можна виявити шість результатів, що є кінцевим розумовим продуктом: елементи (вписати пропущені букви, слова), класи (розсортувати предмети), відносини (встановити зв'язки між об'єктами), системи (сформулювати правило, виявити закономірності між об'єктами), перетворення (трансформація – змінити і передати матеріал) та застосування (передбачити результат в рамках ситуації).

Представлені три блоки класифікацій Джой Пол Гілфорд зобразив у формі куба, в якому кожен із вимірів є одним із варіантів оцінки проявів інтелекту: перший вимір включає різні типи операцій, другий вимір – різні типи змістів, третій – різні типи результатів (див. рис. 1)

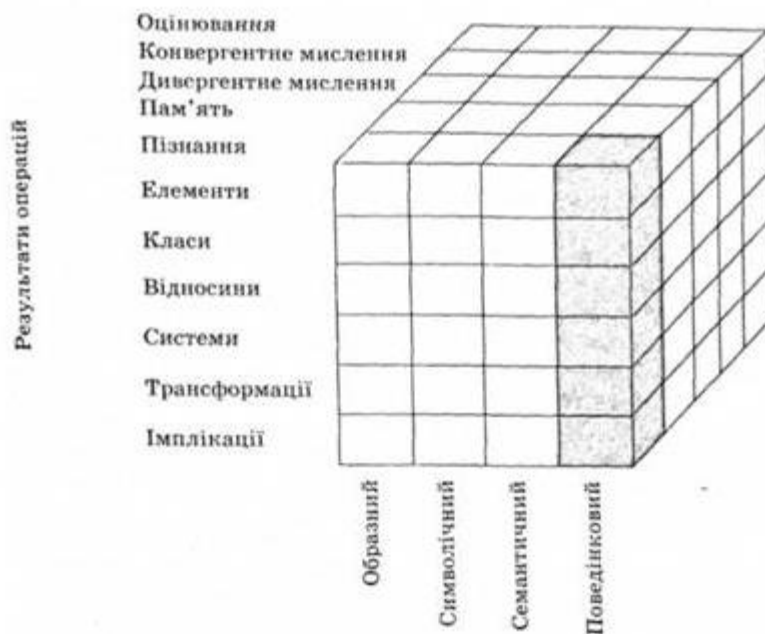

Рис. 1. Модель структури інтелекту Дж. Гілфорда (SOI, 1967)

Кубоподібна модель інтелекту Дж. Гілфорда містить 120 факторів (або «способів бути розумним») = 5 (операції) x 4 (зміст) x 6 (результат), поєднання яких в різних варіантах сприяють розвитку здібностей, а відповідно пов'язані з розвитком креативності.

Дж. Гілфорд вважав, що креативність – це здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення. Саме після публікації його робіт, у яких він визначає різницю між двома типами мисленнєвих операцій – конвергенцією і

дивергенцією, концепція креативності набула широкої популярності та почала активно опрацьовуватися [38].

Дж. Гілфорд вважав операцію дивергенції, наряду з операціями перетворення, основою креативності. Дивергентним (від лат. *divergentis* – той, що розходить у різні сторони) у психології називають альтернативне мислення, що відбувається усупереч причинно-наслідковим зв'язкам.

Дж. Гілфорд зазначав, що креативність як природний творчий потенціал людини визначена генетично і залежить від розвитку інтелекту. Відповідно до його концепції – розвинений інтелект прямопропорційно пов'язаний з розвитком креативності. Дослідник визначив взаємопов'язані та взаємообумовлені чинники розвитку креативності:

Продуктивність – здатність виробляти велику кількість ідей за короткий проміжок часу.

Гнучкість – здатність інтегрувати знання з різних сфер, галузей і власного досвіду.

Оригінальність – здатність виробляти незвичайні, нові ідеї щодо вирішення завдання.

Перетворення – здатність удосконалювати об'єкт, додаючи певні деталі.

Слід зазначити, що учений виділив спочатку чотири, а згодом шість основних параметрів креативності:

1) оригінальність – спроможність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді, відповідати на подразники нестандартно;

2) семантична гнучкість – здатність виявити основну властивість об'єкта і запропонувати новий спосіб його використання;

3) образно-адаптивна гнучкість – спроможність змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки і можливості для використання;

4) семантична спонтанна гнучкість – продукування різноманітних ідей у нерегламентованій ситуації.

Загальний інтелект спочатку не включався в структуру креативності, а почав включатися у більш пізніх дослідженнях. Згодом, Дж. Гілфорд виділяє шість параметрів креативності [38]:

1) здатність до виявлення і постановки проблем;

2) здатність до генерування великої кількості ідей;

3) гнучкість – продукування різноманітних ідей;

4) оригінальність – спроможність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді, відповідати на подразники нестандартно;

5) здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;

6) уміння вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу.

Для визначення рівня креативності Дж. Гілфорд виділив 16 гіпотетичних інтелектуальних здібностей, що характеризують креативність. Серед них:

- швидкість думки – кількість ідей, що виникають за одиницю часу;

- гнучкість думки – здатність переключатися з однієї ідеї на іншу;

- оригінальність – здатність виробляти ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів;

- допитливість – чутливість до проблем у навколишньому світі;

- здатність до розробки гіпотези;
- ірреальність – логічна незалежність реакції від стимулу;
- фантастичність – повна відірваність відповіді від реальності за наявності логічного зв'язку між стимулом і реакцією;
- здатність вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу;
- здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі [37].

Відповідно до його концепції, у навколишньому світі є всі можливості для створення нових оригінальних продуктів, незвичайних ідей, вирішення проблем. Застосування інтелектуальних здібностей для вирішення проблем – це своєрідна «гімнастика для мозку», що дозволяє проявити оригінальність у продукуванні ідей. Креативність дослідник вважав «універсальною» характеристикою особистості, що пов'язана із здатністю досягати результативності творчої діяльності.

Прикладом застосування концепції розвитку креативності в освітньому процесі є інтеграція знань з різних сфер, галузей та власного досвіду. Це є підґрунтя для розвитку навичок перетворення, моделювання та конструювання. Вчити продукувати оригінальні ідеї необхідно послідовно та системно. Робота з дітьми, на думку Дж Гілфорда, щодо розвитку креативності повинна починатися з дошкільного віку і продовжуватись на всіх ланках здобуття освіти, і впродовж життя. Починати потрібно з елементарних операцій, поступово ускладнюючи матеріали для залучення різних комбінацій елементів кубоподібної моделі (SOI), і таким чином відбудеться продукування нестандартних ідей та рішень в різних варіативних проявах, трансформація інформації відповідно до індивідуального розвитку особистості та застосування в практичній діяльності.

Алгоритм роботи з учнями різного віку, згідно з концепцією Дж. Гілфорда щодо створення оригінальної моделі (ідеї, креативного продукту), складається з декількох етапів: від генерування ідей, інтеграції інформації з різних джерел, власного досвіду та інтуїтивних чинників (здатність безпосередньо пізнавати істину без будь-якого зв'язку з чуттєвим і раціональним пізнанням [37] – до створення креативного продукту.

I етап – полягає у генеруванні ідей, наприклад, щодо надання «другого життя» певній речі або предмету. Для цього учнів об'єднуємо в групи і роздаємо певні предмети: ручку, лінійку, гудзик, пластикову пляшку, консервну банку, газету та ін. Завдання для всіх груп: придумати якомога більше способів застосування предмету або речі. Відповідно акцентуємо увагу на оригінальних, неординарних варіантах ідей. По-перше, учні, які до цього не знали, як вирішити проблему, мають варіативність ідей щодо вирішення, по-друге, у загальній масі учнів ми стимулюємо винахідливість. Важливо наголосити, що нас оточують предмети, що дають змогу вирішити ситуацію в різний спосіб; можливе унікальне застосування пластикової пляшки за потреби або відсутності певних предметів (наприклад, як совок, лійка, вазон, ємність для тимчасового зберігання та обігріву тощо). Особливо, на нашу думку, це важливо в умовах воєнного стану, коли потрібно швидко реагувати та вирішувати проблеми. Кризові ситуації сприяють прояву креативності, знаходженню варіантів рішення, скажімо, в умовах перебоїв з енергопостачанням, виникло чимало нових

оригінальних рецептів приготування страв, альтернативних джерел освітлення та ін.

II етап – інтеграція знань з різних джерел: навчальних посібників та підручників з освітніх галузей, відеоматеріалів, преси, власного досвіду тощо. Методичні аспекти полягають в інтегруванні знань та моделюванні креативного продукту. Дослідник зазначає, що за умов відсутності необхідної інформації, можливий інтуїтивний підхід – знання, що виникає без усвідомлення шляхів та умов його отримання; здатність безпосередньо пізнавати істину без будь-якого зв'язку з чуттєвим і раціональним пізнанням. Сучасна психологія розглядає інтуїтивний підхід як необхідний, внутрішньо зумовлений момент виходу за межі усталених стереотипів, зокрема логічних програм пошуку розв'язання задач; безпосереднє інтуїтивне знання, зазвичай опосередковане досвідом діяльності людини, пов'язаного із дефіцитом часу та інформації. Інтуїтивний підхід не дозволяє спокійно, методично та раціонально врахувати всі обставини, а дає можливість побачити проблему в цілому, перебороти обмеженість відомих підходів до її розв'язання та призводить до продукування нових способів вирішення завдань[27].

Алгоритм роботи з учнями на цьому етапі, враховуючи взаємозв'язок з попереднім етапом, полягає у формуванні груп, які будуть працювати над завданням: який продукт, макет, можна створити, об'єднавши предмети – можна запропонувати всі предмети, які ми розглядали на першому етапі. Учасники презентують створені продукти, вербально озвучуючи відповіді на питання: що це, як функціонує, де можна застосувати у житті.

III етап. Конструювання (створення макету, моделі креативного продукту) – практична діяльність. Алгоритм ускладнюється більшою кількістю складових та орієнтуванням на індивідуальні особливості розвитку особистості. Перший варіант полягає у домінуванні одного предмету (монопредмету на вибір учня), наприклад, пластикових пляшок (створюємо меблі або макет рукомийника тощо), ручка (підставка, пано на входні двері та ін). Другий варіант полягає в тому, що учень на свій розсуд обирає предмети – різні предмети, з яких можна сконструювати «унікальний винахід», втілити оригінальну ідею. Варіантів безліч – від оригінальної картини, яка буде нести певне змістовне послання світу, до створення макетів роботів та обладнання для переробки сміття. В умовах воєнного стану це може бути оригінальна креативна листівка на підтримку захисників ЗСУ, яка буде через національну символіку передавати певний зміст повідомлення, буде оригінальною на формою та застосованими техніками, елементами інформації та передачею емоцій.

Модель структури інтелекту американського психолога Дж. Гілфорда стала основою багатьох психолого-педагогічних діагностичних концепцій, а також концепцій прогнозування, розвитку та навчання обдарованих дітей у всьому світі, через що вона є чудовою базою для створення програм з діагностування мислення та конкретизації факторів, які потрібно цілеспрямовано розвивати. У багатьох дитячих садках і школах США представлена модель застосовується як базова при роботі з дітьми різного віку.

У сучасних умовах розвитку суспільства основна мета освіти нової української школи – не озброювати учнів готовими стереотипними варіантами рішення проблеми, а вчити здобувати інформацію та застосовувати здобуті знання протягом життя, знаходити нові оригінальні ідеї та швидко реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві. Тому застосування концепції Дж. Гілфорда сприяє розвитку креативності на всіх етапах здобуття освіти.

Поміркуємо!!!

Як Ви можете застосувати концепцію Дж. Гілфорда для здобувачів освіти, з якими працюєте?

«Гіпотеза порогового значення» у розвитку креативності за Е.П. Торренсом

Серед творців теорій креативності найбільш відомим є американський психолог Е. П. Торренс, що почав свої дослідження креативності в 1958 році й присвятив цій проблемі все життя. Е. П. Торренс визначав креативність як процес: появи чутливості до проблем, дефіциту знань, їх невідповідності, дисгармонії та ін.; фіксації цих проблем; пошуку рішень даних проблем, висунення гіпотез; перевірок, змін і повторних перевірок гіпотез; формулювання результату [43].

Він вважає, що творчий процес поділяється на етапи: сприйняття проблеми, пошук рішення, виникнення і формулювання гіпотез, перевірку гіпотез, їхню модифікацію й отримання результату. Е.П. Торренс визначив параметри креативності: легкість (швидкість виконання тестових завдань), гнучкість (число переключень з одного класу об'єктів на інший у ході відповідей), оригінальність (оригінальність виконання завдань) й точність (точність виконання завдань).

Е.П. Торренс дає досить образне визначення: «Креативність – це значить копати глибше, дивитися краще, виправляти помилки, розмовляти з кішкою, пірнати в глибину, проходити крізь стіни, запалювати сонце, будувати замок на піску, вітати майбутнє»[43]. Вона передбачає підвищену чутливість до визначення нових проблем, до дефіциту або протиріч знань, дій з визначення цих проблем, до пошуку їх рішень на основі висунення гіпотез, до перевірки і зміни гіпотез, до формулювання результату вирішення.

Властивість особистості, з точки зору сучасної психології, виявляється у відношенні з іншими суб'єктами й характеризується її подібністю або відмінністю від інших. Креативність є загальною властивістю особистості, яка впливає на її творчу продуктивність незалежно від сфери прояву особистісної активності.

Властивість пов'язана з якістю особистості. Кожна окрема особистість має багато властивостей, єдність яких виражає її якість. Для того, щоб особистість набула якоїсь якості, вона повинна мати певні властивості. Торренс велику увагу

у своїх дослідженнях приділяв природі творчості. У 1966 році він розвинув спосіб зіставлення визначення ступеня творчої активності з допомогою розроблених ним Тестів Оцінки Творчого Мислення. Побудовані на працях Д. П. Гілфорда (J. P. Guilford), вони включали прості тести на виявлення рівня розвитку дивергентного мислення та інших навичок вирішення проблемних завдань, результати яких оцінювалися за чотирма параметрами:

- побіжність – загальна кількість інтерпретації, значущих, відповідних вирішуваній задачі ідей, згенерованих у відповідь на подразник;
- гнучкість – кількість різних категорій відповідей;
- оригінальність – статистична рідкість відповідей;
- ретельність – кількість деталей у відповідях.

Для Е.П. Торренса [43] креативність – це здібність до загостреного сприйняття недоліків у знаннях, елементів, яких бракує, дисгармонії. Розроблена Е.П. Торренсом концепція креативності складається з тріади: творчих здібностей, умінь, мотивації. Творчість, у його розумінні, – це природний процес, породжуваний сильною потребою людини в знятті напруження, що виникає в ситуації незавершеності чи невизначеності.

Такий підхід до розуміння креативності дозволяє визначити її і як здібність до творчості, і як умову, що полегшує і стимулює творчий процес, забезпечує оцінку його продуктів. З іншої точки зору креативність являє собою здатність до розумових перетворень і творчості. Креативність охоплює минулі, супутні і наступні характеристики процесу, в результаті якого людина або група людей створює щось таке, чого не існувало раніше.

Найбільший резонанс серед науковців викликала описана ним «гіпотеза порогового значення». У психологічній літературі велися активні суперечки на тему, чи є інтелектуальність і творчість частинами одного і того ж процесу (суміжні гіпотези) або представляють різні розумові процеси (непересічні гіпотези). Дослідження науковців, отримані в ході спроб побачити зв'язок між інтелектом і творчістю, постійно демонстрували, що зв'язок між цими двома поняттями досить малий, щоб дозволило розглядати їх як абсолютно різні концепції. Деякі дослідники вірили, що творчість є наслідком того ж когнітивного процесу, що й інтелектуальність, і визначається як творчість лише з його наслідків, тобто коли внаслідок когнітивного процесу відбувається народження чогось нового [11, с.19; 18]. Такий підхід Перкінс умовно назвав гіпотезою «нічого особливого».

Запропонована Елісом Полом Торренсом «гіпотеза порогового значення», стверджує, що у спільній вибірці спостерігатиметься позитивний кореляційний зв'язок між креативністю та інтелектуальністю на низькому рівні їх розвитку, але зв'язок не виявлятиметься на більш високих рівнях. Сутність полягає в тому, що за IQ нижче від 115-120 балів інтелект і креативність утворюють єдиний фактор; за IQ понад 120 – творчі здібності та інтелект стають незалежними факторами. При коефіцієнті інтелекту вище 120 творчі здібності і інтелект стають незалежними факторами, тобто високоерудована людина може не бути обдарованою. Р.Стернберг зазначає, що висока компетентність не дозволяє вирватися за рамки існуючих стереотипів, тому крива залежності креативності

від компетентності виглядає як U-інвертована крива. Гіпотеза «порогового значення» викликала неоднозначну реакцію – від захопленої підтримки до спростування та заперечення.

Єфіменко С. М. у своїх працях детально описала еволюцію психолого-педагогічних поглядів щодо співвідношення творчості та інтелекту, прихильниками якої були британський психолог Ганс Юрген Айзенк, американські психологи Джо Пол Гілфорд, Еліс Пол Торренс та ін. [11, с.26].

У 1974 році Е. П. Торренс створив упорядковану систему оцінки. В рамках концептуальної основи творчості він виділив п'ять норм, що вимірюються, і 13 вимірюваних критеріїв. П'ять вимірюваних норм включають: швидкість, оригінальність, абстрактність найменувань, опрацьованість і стійкість до передчасного завершення. Вимірювані критерії включають: емоційний вираз, чіткість формулювань при розповіді історії, руху чи дії, виразність назв, зіставлення неповних даних, зіставлення ліній, кіл, неординарна візуалізація, розширення чи руйнація кордонів, гумор, багатство уяви, барвистість уяви та фантазія. На думку Арастех і Арастех (Arasteh and Arasteh), 1976 р., найбільш систематичне визначення творчих здібностей дітей початкового шкільного віку було розроблено Торренсом та його колегами (Міннесотські Тести оцінки Творчого Мислення (Minnesota Tests of Creative Thinking (MTCT)) та провели їх серед кількох тисяч школярів. І хоча вони використовували багато понять Гілфорда в конструкції самих тестів, група Міннесоти, на відміну від Гілфорда, розробила завдання, які можуть бути оцінені за декількома параметрами, включаючи як вербальні, так і невербальні аспекти та спираючись на почуття, відмінні від зору.

Е.П. Торренс розробив тести для діагностики креативності людини, починаючи з дошкільного віку (5-6 років), ускладнені варіанти застосовуються для діагностики особистості до 17-20 років. Тести дозволяють діагностувати здатність до дивергентного мислення, перетворень та асоціацій, генерування нових ідей та їх розробка. Тести охоплюють три складові: вербальну, творчу і словесну-звукову. На сьогодні існує безліч модифікацій та варіантів адаптації тестів [13]. Тест креативності Е.П. Торренса «Незавершені фігури. Фігурна форма» пропонується у додатку 2.

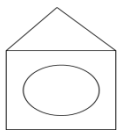
Щодо застосування методик Е.П. Торренса на практиці, то вона є дієвою і для розвитку, і для діагностики креативності. Оскільки вона спрямована на розвиток просторових навичок, то часто її називають «методикою геометричних фігур або знаковою методикою (букви – знаки)». Відповідно до уявлень Е.П. Торренса, основою розвитку креативності є певна методика вивчення геометричних фігур на різних етапах освітнього процесу, що сприятиме розвитку навичок моделювання та конструювання. Відповідно його уявлень, основою конструювання є вміння об'єднувати геометричні фігури в певні моделі, які відрізняються новизною. Кожна людина з моменту народження пізнає навколишній світ у вигляді геометричних фігур. Ця особливість супроводжує людину протягом всього життя. Здатність розрізняти геометричні фігури починається з самого народження, коли діти пізнають навколишній світ, наприклад, їдучи у колисці, дитина спостерігає за оточуючими предметами і у

вигляді квадрату бачить вікно, частину кондиціонера, балкон, різні іграшки: дошку, пазли тощо. Потім починається диференціація через вербальний чинник – дитина напрацьовує словниковий запас і засвоює назви. Основою розвитку креативних уявлень Е.П. Торренс вважав три геометричні фігури: коло, квадрат, трикутник. Відповідно поєднання яких є основою вивчення таких фігур, як прямокутних, трапеція, циліндр та ін. У дошкільному віці акцентується увага на візуалізації та диференціації геометричних фігур. Вивчати геометричні фігури необхідно в певній послідовності, спочатку круг, потім – квадрат, потім трикутник. Це пов'язано з тим, що коло – найпоширеніша фігура, яку легко візуалізувати в навколишньому середовищі, складніше стосовно квадрата та трикутника.

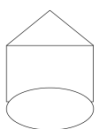
Методичні аспекти застосування методики полягають у переході від репродуктивного до креативного мислення включають три етапи.

I етап. Демонструючи геометричні фігури, задаємо питання «На що це схоже?». Модифікація методики для учнів середньої ланки: об'єднати в групи та дати всім однакове завдання: напишіть якомога більше варіантів, на що це схоже. Починаємо з фігури круг. Репродуктивними вважаються відповіді типу: м'яч, сонце, апельсин, коло і т.д. Креативними будуть вважатися відповіді, що включають метапозицію – різні ракурси (згори, знизу, в розрізі, як частина чогось). Відповідно креативними вважаються відповіді: згори (кнопка, люк каналізації, калюжа..); знизу (парасолька, вентиляція, дірка від цвяха в стелі, вихід на дах...); в розрізі (труба, ручка, ковбаса, половина апельсина); як частина чогось (колесо машини, дно вазона, око людини, вухо слона...). І таким чином працюємо з наступними фігурами: квадратом та трикутником. Таким чином, на першому етапі акцентується увага на розвитку *аналізу* як операції мислення.

На другому етапі методики акцентується увага на операції мисленні – *синтез*. Спочатку поєднуємо три геометричні фігури. Наприклад, поєднання може бути однаковим, а варіанти – різні.

Будинок, будка для собаки, палац, споруда на дитячому майданчику, конверт для диска тощо

Олівець, свічка, шприц, штахетка від огорожі, палац, ракета помада, частина діаграми, вентиляційний отвір на погребі тощо

Батарей тестів Е.П. Торренса включає безліч тестів, наприклад, «10 чоловічків», сутність яких полягає у моделюванні чоловічків з геометричних фігур.

На третьому – генеруються навички конструювання та моделювання, що полягають у створенні нових ідей, нових моделей.

Слід зазначити, що методики Е.П. Торренса адаптовані під сучасну освітню систему України та застосовуються у навчальному процесі починаючи з дошкільного віку і на всіх етапах освітнього процесу. Відомі сучасні грантові

проекти «Казка з татом», де героями є троє персонажів – Кружко, Квадрик та Трикутя й пропонуються акторські казки з різних аспектів сприйняття навколишнього світу: морально-етичних, психологічних, здоров'язберігаючих, природознавчих, математичних тощо. Також методики застосовуються у реалізації програм для учнів початкових класів у Новій українській школі в аспекті компетентнісного підходу.

Таким чином, розроблена Е.П. Торренсом концепція креативності складається з тріади: творчих здібностей, умінь, мотивації. Творчість, у його розумінні, – це природний процес, породжуваний сильною потребою людини в знятті напруження, що виникає в ситуації незавершеності чи невизначеності.

Е. П. Торренс визначав креативність як процес: появи чутливості до проблем, дефіциту знань, їх невідповідності, дисгармонії та ін.; фіксації цих проблем; пошуку рішень даних проблем, висунення гіпотез; перевірок, змін і повторних перевірок гіпотез; формулювання результату.

Відповідно до теорії «порогового значення», креативність і інтелект взаємопов'язані та обумовлені певними чинниками: спадковість, мотивація, активність, уміння, творчі здібності, розвиваючи які, протягом життя ми формуємо креативну особистість.

Поміркуємо!!!

Як пов'язані поняття «креативність» та «інтелект», на вашу думку?

Розвиток креативності за методикою «Шість капелюхів мислення» Едварда де Боно

Серед сучасних підходів до розвитку креативності на особливу увагу заслуговує дослідження Едварда де Боно, доктора Кембриджського університету, автора книг «Краса розуму», «Шість капелюхів мислення», який протягом багатьох років займався проблемою розвитку креативного мислення. Його роботи мали феєричний успіх, а представлені в них технології широко використовуються вчителями Європи та США з метою розвитку креативності учнів. Особливий внесок Е. де Боно полягає в тому, що він продемонстрував креативність як характеристику самоорганізуючої інформаційної системи. Зважаючи на специфіку роботи лівої й правої півкуль, учневі, згідно з його теорією, вкрай складно гармонізувати їх спільну діяльність.

Досліджуючи процеси мислення, Едвард де Боно у 1967 році вводить поняття «латеральне мислення», під яким розуміє специфічний процес обробки інформації, спрямований на зміну існуючої стереотипної моделі сприйняття

навколишньої дійсності, групування вихідних елементів у найбільш незвичних сполученнях та створення нового пізнання, навчання, нової міжособистісної взаємодії [37]. Саме значення слова «латеральне» означає рух убік. Латеральне мислення – це форма творчого мислення, креативний аспект людського мислення. У перекладі з англійської – це спосіб вирішення проблем відкиданням традиційних методів та застосуванням (використанням) нетрадиційних і явно нелогічних засобів.

На думку Едварда де Боно, ключовими характеристиками латерального мислення є перегляд існуючої інформації та усвідомлюваний пошук альтернатив. Метою – генерація нових ідей та відхід від старих фіксованих стереотипів, внесення змін в аналіз розв'язання задачі та в підходи до розв'язання проблеми. Існує декілька методів розвитку латерального мислення, а саме: «Plus Minus Interesting» (PMI – плюс, мінус, цікаво), «Other People View» (OPV – погляд інших людей), «Consider All Facts» (CAF – розгляд усіх факторів), «Consequences and Sequel» (C and S – наслідки й результат), «Random Input» (метод випадкової стимуляції), «Six Thinking Hats» («Шість капелюхів мислення»), «Six Value Medals» («Шість медалей оцінки») та ін.

За методикою де Боно, процес мислення можна певним чином структурувати, завдяки чому воно стає ефективнішим для цього є багато можливостей. Пропонуємо методи розвитку креативності за Е. де Боно:

1. Plus Minus Interesting (PMI – плюс, мінус, цікаво). «P» означає «плюс» – позитивні аспекти; «M» означає «мінус» – негативні аспекти; «I» – означає «цікаво» – цікаві аспекти. Цікавими можуть бути ті аспекти ситуації, які можна розвинути і які можуть привести до створення нової ідеї.

2. Consider All Facts (CAF – розглядання усіх фактів та факторів). Метою є складання списку всіх факторів, які необхідно враховувати при вирішенні проблеми, їх розгляданні та аналізі.

3. Other People View» (OPV – погляд інших людей). Використовуючи OPV, необхідно визначити людей (скласти список), яких стосується проблема, що виникла, стати по черзі на місце цих людей: уявити їх погляди, думки, подивитись на проблеми з погляду свого опонента і намагатися зрозуміти його. Дуже важливо враховувати реальні погляди людей, а не ті, які, на нашу думку, їм варто мати або яких ми самі дотримуємося.

Це пов'язано з тим, що кожен бачить проблему зі свого боку, спираючись на власний досвід, керуючись своїми потребами, мотивами, інтересами і т. ін. Часто проблеми виникають через те, що людина не ставить перед собою мети зрозуміти іншу людину, стати на її місце, подивитися на проблему з її погляду, спробувати зрозуміти іншого. Вона намагається відстояти свою думку, переконати у правильності саме свого підходу. При цьому вона навіть не замислюється, чи є щось раціональне у пропозиції співрозмовника.

4. Consequences and Sequel (C and S — наслідки і результат). Метою є розгляд усіх наслідків дії або рішення, з використанням шкали часу, що показує негайні наслідки (результати дії), короткострокові наслідки (те, що відбудеться відразу після негайних наслідків), середньострокові наслідки (те, що

відбудеться, коли проблема буде вже вирішена) і довгострокові наслідки (те, що трапиться набагато пізніше).

5. Alternatives, Possibilities, Choices (APC – альтернативи, можливості, вибір). Метою є цілеспрямовані спроби створення альтернатив при вирішенні проблем та створенні чогось нового. Альтернативи, підкреслює Боно, можуть бути різного роду: альтернативи сприйняття, альтернативні дії, рішення, підходи, пояснення, альтернативний дизайн.

6. Random Input (метод випадкової стимуляції). Випадкова стимуляція забезпечується випадковим предметом, словом, людиною, подією, журналом, демонстрацією і т. ін. Випадковий стимул викликає асоціації, які входять у контакт з асоціаціями самої «проблеми», і дозволяє вирішити проблему, створити щось нове.

Найбільшого поширення в освітньому процесі отримав метод «Шість капелюхів». В основі методу лежить ідея паралельного мислення. Традиційне мислення ґрунтується на полеміці, дискусії і зіткненні думок. Однак при такому підході часто виграє не найкраще рішення, а те, яке найуспішніше пропагувалося в дискусії. Паралельне мислення – це мислення конструктивне, при якому різні точки зору і підходи не стикаються, а співіснують, сприяють генеруванню нової ідеї [39].

Метод шести капелюхів – це простий і практичний спосіб розділення процесу мислення на шість різних режимів, кожен з яких представлений метафоричним капелюхом певного кольору. Сутність методу – навчитися оперувати різними аспектами нашого мислення по черзі. Потім зібрати ці аспекти разом і ми отримуємо палітру «повнокольорового мислення». Даний метод забезпечує більш ефективну концентрацію та усвідомлення глибини мислення, а також легкість в опануванні власними думками.

Використовувати метод на особистому рівні можливо в будь-яких сферах розумової діяльності, це можуть бути, наприклад, в освітній діяльності – при вивченні тем, що стосуються аналізу явищ навколишнього світу, обговорення творів, історичних тем, духовно-етичної проблематики, здоров'язберігаючих технологій та ін. В професійній діяльності – планування, оцінка чого-небудь, дизайн, створення ідей. У груповій роботі – проведення зустрічей, знову ж таки – оцінка, планування, вирішення конфліктів, навчання тощо.

Деякі дослідження дають підстави вважати, що в різних режимах функціонування мозку (критика, емоції, творчість) його біохімічний баланс відрізняється. Якщо це так, то якась система на зразок шести капелюхів просто необхідна, тому що не може бути єдиного «біохімічного рецепта» для оптимального мислення.

У працях Едварда де Боно акцентовано увагу на розвиток нестандартного, нешаблонного, латерального мислення (*lateral thinking*), яке він вважав основою креативності. Щоб стимулювати погляд на речі з різних точок зору, Едвард де Боно розробив теорію «думаючих капелюхів» (*Six Thinking Hats*) для розвитку різних типів мислення:

- білий капелюх – для системного мислення (*data based thinking*),
- червоний капелюх – для інтуїтивного мислення (*intuitive thinking*),

- чорний – для критичного (critical thinking),
- зелений – для творчого (generative thinking),
- жовтий – для конструктивного (constructive thinking),
- синій – для картографічного (cartographic thinking).

За Едвардом де Бono, уміння продуктивного, креативного мислення – це вміння «створювати речі та вирішувати проблеми на основі інтелекту та уяви». Технологія капелюхів – це практичні рекомендації вчителям щодо сприяння розвитку креативного мислення учнів в процесі вивчення будь-якої теми. Наприклад, вивчаючи тему або один із аспектів теми вчитель може об'єднати учнів в групи. Колір капелюха детермінує завдання для членів групи. Важливо дотримуватись логіки аналізу явищ, вирішення проблемних ситуацій, тому необхідно застосовувати алгоритм застосування капелюхів певного кольору.

Автор виділяє наступний алгоритм застосування капелюхів у практичній діяльності:

Білий капелюх: інформація. Детальна і необхідна інформація. Тільки факти. Яка ще необхідна інформація? Використовується для того, щоб спрямувати увагу на інформацію. У цьому режимі мислення нас цікавлять лише факти. Ми задаємося питаннями про те, що ми вже знаємо (притому це інтегрована інформація – з різних джерел, сфер знання, власного досвіду), яка ще інформація нам необхідна і як нам її отримати.

Чорний капелюх: критика. Застерегає і змушує думати критично (побоювання, застереження, упередження, стереотипи, непогодження тощо). Що може статися поганого або що піде не так? Обережність. Дозволяє дати волю критичним оцінками, побоюванням й обережності. Вона захищає нас від нерозважливих і непродуманих дій, вказує на можливі ризики і підводне каміння. Користь від такого мислення безсумнівна, оскільки ми можемо визначити стереотипні думки, проблемні моменти досліджуваного явища, вирішення проблеми, аналізу твору, морально-етичних стосунків і т.п.

Жовтий капелюх: логічний позитив. Символічне відображення оптимізму. Дослідження можливих успіхів і позитивних сторін. Переваги. Чому це спрацює? Вимагає переключити свою увагу на пошук переваг і позитивних сторін ідеї, яка розглядається. Логіка чергування капелюхів полягає у переході від негативно забарвлених версій чорного капелюха до позитивно забарвлених жовтого капелюха. У кожній проблемі завжди є і негативи і позитиви.

Червоний капелюх: почуття та інтуїція. І не намагайтеся їх пояснити. Які почуття в мене виникають? У режимі червоного капелюха в учасників (якщо це колективне обговорення) є можливість висловити свої почуття та інтуїтивні здогади щодо питання, яке обговорюється, не вдаючись у пояснення про те, чому це так, хто винен і що робити далі. Необхідно зазначити, що на різних етапах формування особистості учні мають різний досвід, різні знання, тому дуже часто

підключення інтуїції дозволяє виявити певні закономірності досліджуваної проблеми, не володіючи достатнім обсягом знань. Іноді даний капелюх називають у вітчизняній практиці «*капелюхом емоцій*», оскільки при обговоренні учасники висловлюють свої відчуття та емоції (що було неприйнятним у традиційній системі освіти, яка культивувала у більшості стереотипні підходи до вирішення проблем).

Зелений капелюх: креативність. Зосередження на творчості, альтернативних рішеннях, нові можливості та ідеї. Це можливість висловити свої алгоритми щодо рішення проблеми, сформулювати нові поняття, створити нові концепції, передбачити правила (наприклад, якщо мова йде про морально-етичні та здоров'язберігаючі аспекти). Перебуваючи у зеленому капелюсі, ми генеруємо нові ідеї, модифікуємо вже існуючі, шукаємо альтернативи, досліджуємо можливості, взагалі, даємо креативності зелене світло. Результатом діяльності учасників у зеленому капелюсі можуть бути нові концепції, нові незвичайні терміни, схеми, нешаблонні та дивні варіанти вирішення проблеми. Всі варіанти необхідно обговорити.

Синій капелюх: управління процесом (аналітика). Мета роботи у капелюсі – керування розумовими процесами. Гарантія дотримання концепції всіх шести капелюхів. Синій капелюх відрізняється від інших капелюхів тим, що він призначений і для роботи зі змістом завдання, і для управління самим процесом роботи. Часто цей капелюх називають капелюх-аналітик, оскільки в кінці роботи необхідно узагальнити досягнуте, акцентувати увагу на важливих моментах діяльності всіх капелюхів та розстановки акцентів у вирішенні проблемного питання. Тому у цьому капелюсі можуть спочатку бути педагоги, щоб показати алгоритм підведення підсумків досягнутого та визначення наступного етапу роботи. Якщо проблематика стосується морально-етичних чи здоров'язберігаючих аспектів, то наприкінці може залишатись можливість для кожного щодо усвідомлення інформації та зміни моделі власної поведінки (наприклад, вправа «Терези», полягає у виборі власної позиції: якщо ти будеш діяти так, то ..., якщо обереш інший варіант, то...).

Слід зазначити, що результатом застосування даного методу можуть бути: новий погляд на явище, переосмислення проблеми згідно власних установок, вироблення нових ідей, схем, концепцій, правил поведінки, термінології та ін.

Методологічні аспекти запровадження мають свої особливості. На початку роботи необхідно визначити, в якому капелюсі будуть працювати учасники. У груповій роботі найпоширеніша модель – визначення послідовності капелюхів на початку обговорення. Послідовність визначається, виходячи зі змісту завдання або проблеми, що необхідно вирішити. Потім починається наступний етап, під час якого всі учасники одночасно «одягають капелюхи» певного кольору у певній послідовності, і працюють у відповідному режимі. Модератор залишається під синім капелюхом і стежить за процесом. Результати роботи підсумовуються під синім капелюхом.

Для кращого розуміння сутності методу «Шість капелюхів» доцільно на початку роботи з учнями опрацювати Притчу про старого майстра (додаток 1). Для учнів початкових класів варто переказати притчу, акцентуючи увагу на

кольорових асоціаціях, покладених в основу методики; для учнів підліткового віку можна запропонувати аналіз притчі. Доцільно організувати роботу щодо кольорових асоціацій в аспекті візуалізації (це можуть бути зображення смайликів, предметів, явищ природи і т.д.). Оскільки в учнів домінує образне мислення, варто застосовувати візуальні стимули. У роботі з учнями більш старшого віку, можливий варіант віртуального одягання капелюхів. Наведемо приклад. На уроках мовно-літературної, природознавчої, технологічної галузей тощо учасники можуть всім класом одягати капелюх білого кольору віртуально, вивчаючи новий матеріал, а потім змінювати їх відповідно до власного сприймання інформації та опрацювання завдань; на наступному уроці під час обговорення можна застосовувати, приміром, жовтий, чорний та синій капелюхи.

Для роботи з учнями можливо застосувати різні варіанти капелюхів: розмножити картинки капелюхів, заламінувати і роздавати дітям; виготовити капелюхи власноруч з дітьми; закупити в торгівельних мережах тощо. Головне, щоб учні, працюючи за методикою, не «одягали» постійно капелюх певного кольору, а змінювали їх. Слід зазначити, що коли учні одягають капелюхи за принципом рольової гри – це сприяє зміні статусу (ракурсу опрацювання проблеми), навіть змінюється постава, міміка, жести і т.д. Одягаючи капелюх відповідного кольору, учень відіграє певну роль і розглядає проблему з конкретної точки зору. Автоматичне мислення учня перетворюється в зосереджене (свідоме).

Переваги методу «Шість капелюхів»:

- Зазвичай розумова праця уявляється нудною та абстрактною.
- «Шість капелюхів» дозволяє зробити її яскравим і захоплюючим засобом управління своїм мисленням.
- Кольорові капелюхи – це метафора, яка добре запам'ятовується, яку легко застосовувати.
- Метод шести капелюхів можна використовувати на будь-якому рівні складності, від дитячого садка до ради директорів.
- Завдяки структуруванню роботи та виключенню безплідних дискусій мислення стає більш сфокусованим, конструктивним і продуктивним.
- Метафора капелюхів є свого роду рольовою мовою, на якій легко обговорювати і переключати мислення, відволікаючись від особистісних переваг, нікого не ображаючи, переусвідомити різні аспекти проблеми, що обговорюється.
- Метод дозволяє уникнути плутанини, оскільки тільки один тип мислення використовується всією групою в певний проміжок часу.
- Метод визнає значимість усіх компонентів роботи над завданням (проектом) – емоцій, фактів, критики, нових ідей, і включає їх в роботу в потрібний момент, уникаючи деструктивних факторів.

Також Едвард де Боно свого часу запропонував у книзі «Народження нової ідеї» принципи креативного мислення:

- виділення достатніх та необхідних умов вирішення завдання;

- розвиток готовності відмовитись від минулого досвіду, отриманого при вирішенні подібних завдань;
- розвиток здатності бачити багатofункціональні речі;
- розвиток здатності до об'єднання протилежних ідей з різних галузей і використання отриманих асоціацій для вирішення проблем;
- розвиток здатності до усвідомлення ідеї, що полярна в цій галузі знань і звільнення від її впливу;
- метод дозволяє структурувати і зробити набагато ефективнішою будь-яку розумову діяльність, як особисту, так і колективну, особливо для ситуацій розв'язання проблем та прийняття рішень.

Використання в роботі педагога методу Едварда де Бона «Шість капелюхів мислення» як засобу організації продуктивної навчальної діяльності дозволяє сконцентруватися на розумінні й осмисленні однієї проблеми, не розсіюючи уваги. Кожен капелюх передбачає відповідний образ і тип мислення. «Призначення мислення – передати вам бажані цінності, точно так само, як призначення велосипеда – везти нас туди, куди ми хочемо. Велосипед дозволяє їздити швидше і на більш далекі відстані, а мислення – використовувати цінності більш ефективно» [43].

У креативному мисленні помилковість якогось конкретного кроку необов'язково веде до некоректності загального результату. Так відбувається тому, що це мислення протікає відразу в декількох напрямках, є свого роду «мережовим пошуком» вирішення проблеми. Тому навіть якщо деякі напрямки пошуку виявляються помилковими, безрезультатними, це ще не означає невдачу в пошуку рішення. Більше того, є підстави стверджувати, що бажання завжди діяти правильно, острах допускати помилку – це серйозні бар'єри, що перешкоджають творчому пошуку. «Слід надавати перевагу ідеям, нехай навіть якісь із них будуть помилковими, ніж постійно мати рацію при дефіциті яскравих думок» [43].

При креативному мисленні для нас важливо не стільки те, наскільки точні ті чи інші елементи інформації, скільки те, наскільки виявиться корисним те чи інше їх поєднання, чи дозволить воно побачити проблему в новому, незвичайному ракурсі, знайти можливі способи її вирішення. Ідеї оцінюються не стільки з позиції правильні – неправильні, скільки з позиції функціональності, застосування в конкретних умовах.

Особливістю розвитку креативності, що застосовується відповідно до творчої стратегії, є «розширення простору незнання» на початкових етапах роботи над проблемою. При традиційному мисленні чим глибше ми опрацьовуємо інформацію з проблеми, тим більш визначеною вона для неї стає. При креативному варіанті, починаючи працювати над проблемою, людина бачить тільки більше варіантів її вирішення – виходить, що ступінь невизначеності для неї зростає [39].

Креативне мислення спрямоване на нові ідеї. В одному випадку результат креативного мислення є геніальним творінням, в іншому – це новий погляд на вже існуючі речі, більш значущий, ніж раніше. У більшості випадків

креативність передбачає потребу в таланті, хоча вона характерна для кожної людини, яка зацікавлена в отриманні нових ідей.

У науковій праці «Шість капелюхів мислення» Е. де Боно пояснює відмінності між реагуючим і свідомим мисленням: «Коли ви керуєте машиною, вам доводиться вибирати дорогу, дотримуватися заданого напрямку й стежити за рухом іншого транспорту. Ви здійснюєте дуже багато швидких дій, зумовлених минулим або майбутнім досвідом. Ви стежите за сигналами і реагуєте на них. Це реагуюче (реактивне) мислення. Буденне мислення дуже нагадує керування автомобілем: ви читаете дорожні знаки і приймаєте рішення. Але ви не складаєте карти. Інший тип мислення ви використовуєте для складання карти: ви вивчаєте предмет і складаєте план. Це вимагає об'єктивного і нейтрального ставлення. Щоб скласти план, потрібно дивитися ширше. Ця дія істотно відрізняється від простого реагування на дорожні знаки у міру їх появи» [39].

Метод «Шість капелюхів мислення» спрямований на реалізацію таких цілей: організацію мислення, роботу з інформацією, розвиток креативного мислення, звернення до інтуїтивної сфери, генерацію креативних ідей, розвиток логічних умінь і навичок.

Метод «Шість капелюхів мислення» – це спосіб подолання таких труднощів, як: зайві емоції, безпорадність у вирішенні навчальних завдань, плутанина серед вибору позиції й аргументації власного погляду бачення ситуації. «Шість капелюхів мислення» ділиться на шість методів, кожен капелюх представлений певним кольором.

Зазвичай, коли ми намагаємося думати над вирішенням практичної задачі, то натрапляємо на деякі труднощі. По-перше, ми часто взагалі не схильні думати над рішенням, замість цього обмежуючись емоційною реакцією, яка зумовлює нашу подальшу поведінку. По-друге, відчуваємо невпевненість, не знаючи, з чого почати і що робити. По-третє, намагаємося одночасно утримувати в голові всю інформацію, що стосується задачі, бути креативними, конструктивними, логічними, стежити, щоб наші співрозмовники були логічними і так далі, і все це, звичайно, не викликає нічого, крім плутанини. Цей метод універсальний, він дозволяє генерувати нові ідеї, вільні від шаблонів мислення.

Щодо критичного мислення Е. де Боно зазначав: «Ми одержимі вирішенням проблем. Ми занадто високо цінуємо критичне мислення. У нас набагато краще виходить вказувати на те, що здається неправильним, ніж пропонувати те, що може виявитися більш досконалим»; «Мислення зміцнює ваше почуття власної гідності – упевненість у собі – ви здатні правити світом, замість того, щоб плисти по волі хвиль»; «Не можна викопати яму в іншому місці, весь час копаючи її в глибину»; «Завершення – це той момент, коли ви вже втомилися мислити»; «Граючи мислителя, ви обов'язково ним станете» [39].

Послідовність одягання капелюхів виходить із конкретного завдання, головне – під час дискусії не одягати два капелюхи одночасно, щоб уникнути дисгармонії, а також контролювати себе. Рекомендується також під час організації такої рольової гри учасникам довго не носити капелюх одного

кольору. Метод Е. де Боно дозволяє уникнути переходу на особистість учня – не всі хочуть бути в центрі уваги.

Отже, використання методу Е. де Боно сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу в організації навчально-виховного процесу, в якому учень виступає повноправним партнером в атмосфері співробітництва. Створюється творча атмосфера і сприятливий психологічний клімат, зникає скутість і стриманість у рішеннях учня, з'являється почуття впевненості.

Використання методу «Шість капелюхів» у роботі педагога дозволяє трансформувати розумову діяльність у більш захоплюючий процес пошуку істини, застосувати кольорові метафори (у формі капелюхів), а також використовувати цей метод на уроках різних типів, у позакласній роботі.

Поміркуємо!!!

Знайдіть застосування методики «Шість капелюхів» Едварда де Боно у вашій практичній діяльності з учнями різного віку.

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ – СТРАТЕГІЧНА МЕТА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Особистісно орієнтований підхід до розвитку креативності Говарда Гарднера

1983 року в США була надрукована книга Говарда Гарднера «Структура розуму: теорія множинного інтелекту» (Howard Gardner «Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences»), у якій американський психолог стверджував, що не існує єдиного інтелекту, так званого *general intelligence*, який вимірюється відомим IQ-тестом. Навпаки, існують множинні форми прояву інтелекту. Вони незалежні один від одного і не можуть вкладатися в рамки стандартних тестів.

Ми звикли до того, що рівень інтелекту перевіряється виключно за допомогою IQ-тестів. І чули не раз, що «рівень інтелекту людини практично не змінюється із часом». Як і те, що існує чітко визначена кількість предметів – математика, мови, природознавство, в яких ви можете проявити свій інтелект. Але теорія множинних інтелектів Говарда Гарднера ставить під сумнів ці тези. У 1983 році дослідник описав сім типів інтелекту у книзі «Frames of Mind». А в 1999 році в книзі «Intelligence Reframed» додав ще два типи. Тож на сьогодні існує 9 типів множинного інтелекту за Гарднером, що допоможуть зрозуміти справжню суть інтелекту будь-якої людини.

Теорія множинного інтелекту американського психолога Говарда Гарднера, що вперше була опублікована понад два десятиріччя тому в його книзі «Рамки розуму: теорія множинного інтелекту», розкриває один з можливих способів індивідуалізації освітнього процесу. Ця теорія отримала всесвітнє визнання як одна з найбільш новаторських теорій пізнання інтелекту людини.

Теорія множинного інтелекту підтверджує те, з чим педагоги мають справу щодня: люди мислять і вчаться багатьма різноманітними способами.

Говард Гарднер – американський психолог, автор класичної теорії множинного інтелекту, відповідно до якої людина має не єдиний, так званий «загальний інтелект», а низку інтелектуальних здібностей, які складають вербальний, логіко-математичний, візуальний, кінестатичний, міжособистісний, внутрішньо особистісний, музичний, натуралістичний та екзистенціальний види інтелекту. Кожний із цих типів інтелекту має свою структуру, функції, мову і тому є особливим потенціалом для розвитку.

З часу винайдення тестів на визначення IQ педагоги розглядали інтелект як щось таке, з чим людина народжується, що не зазнає значних змін упродовж усього життя. Дослідження Г. Гарднера довели, що існують множинні форми прояву інтелекту, які неможливо оцінити та виміряти за допомогою тестів «IQ».

Дев'ять типів інтелекту, або Основні положення теорії Говарда Гарднера.

Сучасна педагогіка все більше говорить про особистісну орієнтацію освітнього процесу, його індивідуалізацію, особистісний зміст освіти. Але при цьому непорушним залишається один із головних китів, на якому базується школа, – принцип навчання всіх усьому. Обов'язок школи – забезпечити засвоєння державного стандарту освіти кожним учнем. У даній ситуації вчителя, мабуть, найбільше хвилює питання про те, як зробити освоєння стандарту більш індивідуалізованим, а значить, і більш ефективним. Шкільна програма в основному наголошує на двох типах здібностей – вербально-лінгвістичному (переважно в письмовій формі) й логіко-математичному. Однак Говард Гарднер уважає, що існує безліч інших знань і талантів, здатних збагатити наше життя й допомогти нам ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Він стверджує, що кожна людина володіє принаймні дев'ятьма типами інтелекту, вираженими в різному ступені.

Вербально-лінгвістичний інтелект – це здатність ефективно застосовувати слова в усній (ведучий, оратор, політик, оповідач) або в письмовій формі (журналіст, драматург, поет, редактор). Учень, який володіє високим рівнем вербально-лінгвістичного інтелекту, любить читати, писати, розповідати історії та насолоджується грою у словесні ігри.

Логіко-математичний інтелект – це здатність використовувати індуктивний і дедуктивний умовиводи, вирішувати абстрактні проблеми та логічні головоломки, розуміти складні відносини взаємозалежних концепцій, ідей і речей, ставити запитання, експериментувати, підраховувати тощо. Даний інтелект також охоплює навички класифікування, прогнозування, виділення першорядної важливості, формулювання наукових гіпотез, а також розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Такі навички критичного мислення передбачені майже всіма навчальними програмами.

Візуально-просторовий інтелект – інтелект, задіяний для розуміння картин та образів, передбачає здатність уявляти, машинально малювати, працювати над проєктом дизайну тощо. Цей інтелект розвивається шляхом загострення сенсомоторного сприйняття. Художник, скульптор, архітектор, садівник, інженер – усі вони переносять свої уявні образи на створювані або

змінювані ними предмети. Зорові сприйняття комбінуються з попередніми знаннями, досвідом, емоціями й образами, що дозволяє створювати нове бачення для інших. Учні з розвиненим візуальним інтелектом здатні тонко сприймати кольори, лінії, форми та взаємозв'язки, що існують між цими елементами.

Кінестетичний інтелект – свідомість усього тіла, дає можливість контролювати й інтерпретувати рух, танцювати, бігати, стрибати, торкатись, жестикулювати, керувати фізичними предметами, установлювати гармонію тіла й розуму. Даний інтелект містить у собі такі фізичні якості, як координація, баланс, спритність, сила, гнучкість, а також дотикальні здібності. Він властивий не тільки спортсменам, оскільки містить у собі навички, необхідні, наприклад, у роботі хірурга при проведенні складної хірургічної операції.

Музичний інтелект – цьому інтелекту сприяє почуття звуку й емоційна здатність реагувати на нього. У міру того як учні розвивають свої знання про музику, вони розвивають основи даного інтелекту. Подальший його розвиток відбувається тоді, коли учні створюють більш складні й точні варіації музичних зразків, розвивають навички гри на музичних інструментах і просуваються до більш складних композицій. Даний тип представлений здатністю сприймати (подібно шанувальнику), розпізнавати (подібно музичному критику), трансформувати (подібно композитору) й виражати (подібно виконавцеві) музичні композиції.

Міжособистісний інтелект – представлений здатністю швидко розпізнавати й оцінювати настрої, наміри, мотивації та почуття інших людей. Даний інтелект містить у собі сприйнятливості до виразу обличчя, до голосу й жестів, здатність розпізнавати безліч різних міжособистісних сигналів і вміння точно реагувати на ці сигнали з точки зору прагматики. Міжособистісний інтелект включає навички вербальної та невербальної комунікації, навички спільної роботи, вміння згладжувати конфліктні ситуації, вміння досягати консенсусу, здатність довіряти, поважати, керувати та мотивувати інших до досягнення взаємовигідної мети. Так, наприклад, на елементарному рівні такий тип інтелекту спостерігається в тих дітей, які реагують на настрої оточуючих. Більш комплексні міжособистісні навички представлені здатністю розпізнавати й інтерпретувати приховані наміри інших.

Внутрішньоособистісний інтелект – представлений здатністю чітко сприймати себе (бачити власні переваги та недоліки), свідомо помічати внутрішній настрій, наміри, мотивації, темперамент і бажання; здатністю самодисципліни, саморозуміння й самооцінки. Людина, яка має даний тип інтелекту, відчуває себе краще, якщо має можливість обмірковувати дії й учинки та робити самооцінку. Потреба в самоаналізі робить даний тип інтелекту найбільш особистим. За словами Гарднера, «внутрішньоособистісний інтелект означає здатність відрізнити почуття задоволення від почуття болю і, ґрунтуючись на цьому розходженні, або далі захоплюватися ситуацією, або виходити з неї».

Натуралістичний інтелект – передбачає здатність навчатися за допомогою природи. Такі учні одержують задоволення від дій, пов'язаних із природою, наприклад, спостереження за птахами, колекціонування метеликів і

комах, дослідження дерев або догляду за тваринами. Вони також люблять ходити в гори, у походи. Їм подобається вивчати екологію, природу, рослини і тварин. Для них важливо, щоб навчання проходило на відкритому просторі.

Екзистенціальний інтелект – це здатність філософствувати, медитувати, вивчати історію, культуру релігії, обговорювати «життєві питання».

Ознайомившись з усіма дев'ятьма видами інтелекту й визначивши, які з них стосуються ваших учнів, не поспішайте помилково створювати для них ярлик з якою-небудь однією яскраво вираженою здібністю. Пам'ятайте, що кожний учень володіє всіма дев'ятьма здібностями, які мають різноманітність своїх проявів.

Застосування теорії множинного інтелекту в освітньому процесі ґрунтується на використанні різноманіття індивідуальних відмінностей і створенні безлічі шляхів для їх розвитку й навчання саме на їх основі. Якщо допустити, що теорія множинного інтелекту взагалі є точним описом людських відмінностей за здібностями, то можна припустити, що деякі (можливо, не всі) діти можуть більш легко, ніж інші, навчатись через домінуючі види своїх здібностей.

Варіанти застосування теорії Гарднера у школі можуть бути настільки різноманітними, наскільки різноманітні самі навчальні заклади. Тут важливий головний принцип – освітній процес повинен будуватись таким чином, аби дати можливість дітям набути досвід, що вимагав би залучення різних типів інтелекту. Одна з проблем, яку найважче подолати вчителю, полягає в тому, що навчаючи весь клас, треба одночасно пам'ятати й ураховувати різні стилі навчання, сильні та слабкі сторони учнів.

Тип інтелекту, що найчастіше використовується при груповому навчанні, – вербально-лінгвістичний. Лекція, записи на дошці, письмові роботи, спонукання учнів робити записи під час пояснення – важливі прийоми навчання. Вони широко використовуються, оскільки це основа шкільної системи, особливо в міру дорослішання учнів. Завдання полягає в інтеграції вербально-лінгвістичного інтелекту з іншими типами, тим самим відкриваючи учням шлях до навчання, заснованого на розумінні й використанні індивідуальних способів і стилю навчання. Необхідно допомогти дітям зрозуміти, що вони можуть виявити або знайти свої здібності й навички різними способами, у різних видах діяльності, а потім створювати умови для навчання з опорою на їх сильні сторони.

Способи застосування теорії Гарднера у класах, які розвивають особистісно зорієнтований підхід у процесі навчання дітей, у тому числі програма всебічного розвитку дитини «Крок за кроком», може бути різним: групові або індивідуальні проекти, можна створити центри за типами інтелекту, які стануть варіативними до існуючої моделі (центр письма, читання, математики тощо), або особливим чином спланувати вивчення програмної теми. Головне – дати дитині можливість пізнавати, вивчати будь-що тим способом і шляхом, який їй найбільш близький, зручний і в якому вона відчуває себе комфортно. Виникає необхідність знайти в єдиній для всіх досліджуваній темі

можливість додати різних здібностей учнів, використовувати способи різної подачі одного матеріалу.

Один зі способів застосування теорії множинного інтелекту – організація роботи невеликих груп у центрах. Приміщення класу поділяється на зони й певним чином обладнується. Кількість центрів залежить від розміру класу та враховує кількість асистентів педагога з числа батьків і колег, які бажають долучитись до досліджуваного матеріалу. Учні займаються в маленьких групах, виконуючи спеціальні завдання або працюючи над проектом.

Призначення центрів може бути таким: по-перше, центри, сфокусовані на конкретному типі інтелекту. Їх основна мета – допомогти учню виявити й розвинути визначені здібності. Пропонована діяльність і завдання повинні забезпечити школяреві можливість досліджувати свої здібності так, як це зручно йому. Робота в таких центрах особливо корисна, коли ми знайомимо учнів з різними видами здібностей; по-друге, центри, що базуються на програмі, – націлені на освоєння інформації й навичок, необхідних за програмою, і дозволяють учням вивчити тему, спираючись на домінуючі типи інтелекту. Наприклад, один центр може пропонувати вербально-лінгвістичні та міжособистісні види діяльності, до яких відносяться читання класом у даний момент книги. Інший центр може запропонувати візуальну та внутрішньо особистісну діяльність, пов'язану з досліджуванним періодом історії тощо; тематичні центри, що створюються відповідно до теми. Кожний центр ґрунтується на одному типі інтелекту. Наприклад, при вивченні теми «Історія Давньої Греції» в одному центрі учні можуть будувати макет якої-небудь древньої будівлі, в іншому – писати п'єсу про зведення древніх пірамід тощо.

Кожний центр повинен мати відповідне оснащення. У вербально-лінгвістичному повинні бути словники, книги, довідники, папір, дошка, газети, журнали тощо; у логіко-математичному – лінійки, транспортири, таблиці, геометричні тіла, головоломки, конструктор, набори для складання класифікацій тощо. Центр внутрішньо особистісного інтелекту – це тихий відокремлений куточок з журналами, книгами, приналежностями для письма й індивідуальної роботи, матеріалами для самоперевірки. У центрі міжособистісного інтелекту – стіл для групової роботи, групові ігри, пазли, приналежності для групових проєктів, письмове приладдя, необхідна література з теми. У кожному центрі необхідно мати інструкцію до виконуваних завдань й основні правила роботи. Перед початком занять варто обговорити з учнями види діяльності, мету та кінцевий результат роботи. Кожний учень повинен чітко знати, що він має робити і що представити. Час роботи в центрах визначається багатьма факторами (цілями, здібностями та навичками учнів, видами діяльності) і може складати від 15 до 30-ти й більше хвилин.

Як стверджує Гарднер, ступінь прояву й розвитку того чи іншого типу інтелекту залежить від життєвого досвіду індивідуума. Чим частіше людина використовує той чи інший тип інтелекту, чим більше існує можливостей розвивати його в ході навчання, тим краще розвивається даний тип інтелекту. Усі дев'ять типів інтелекту можуть бути пов'язані між собою, але будь-який з цих видів людина може розвивати самостійно.

У деяких людей прекрасно розвинені кілька здібностей, інші відчують труднощі у прояві багатьох із них. Більшість із нас знаходяться десь посередині: є одна або кілька здібностей, які ми демонструємо з легкістю, деякі проявляються при звичайних зусиллях і одна або кілька – лише при великих зусиллях.

Поміркуємо!!!

Визначте власний профіль множинного інтелекту за Говардом Гарднером. Які у вас типи інтелекту домінують? Які потребують розвитку?

Розвиток креативності в умовах сучасного освітнього простору

Сучасний освітній простір надає різновекторні можливості для розвитку креативності в учнів різного віку. Згідно з дослідженнями науковців, креативність – це якість, властива особистості від народження, але яка втрачається більшістю під впливом середовища. Освітнє середовище Нової української школи відкриває можливості для розвитку креативності учнів на всіх етапах здобуття освіти. Традиційна система освіти була у більшості орієнтована на репродуктивне засвоєння знань, яке відбувається за певною інструкцією на основі отриманих знань з орієнтацією на сталі алгоритми, схеми та послідовність дій, що виключає компонент самостійного пошуку відповіді чи рішення завдання. Сучасні вектори освіти орієнтовані на створення передумов для самореалізації особистості, розвитку її задатків, здібностей, на формуванні креативної особистості, що здатна вільно та відповідально мислити, швидко реагувати на зміни та приймати нестандартні, дієві рішення. Розвитку креативності в процесі навчання сприяють наступні чинники: застосування інтерактивних технік, автентичність змісту навчання, інтегрований підхід, повнота інтерпретацій, інтеграція знань з різних освітніх галузей.

Креативність можна розвивати цілеспрямованими заходами, підвищуючи ефективність продуктивної діяльності людини в різних галузях. Дослідники довели, що здібність до креативності закладена у кожній людині, яка реалізується різною мірою в різних умовах. Зміни, які відбуваються у суспільстві, зумовлюють необхідність глибинних трансформацій стилю і форм мислення. Тому освітній процес побудований на принципах неперервності здобування освіти, що дає можливість створити таке середовище, що сприятиме розвитку креативності. І. Гриненко, досліджуючи креативне освітнє середовище, визначає, що це «середовище, в якому могла б актуалізуватися креативність здобувачів освіти, має підтримувати внутрішню мотивацію; мати великий ступінь невизначеності й потенційної багатоваріантності; заохочувати атмосферу гри, експериментування; забезпечувати креативну навчальну діяльність; сприяти позитивному емоційному стану тих, хто навчається» [6; с. 45]. Таким чином, креативне освітнє середовище має створювати умови для

актуалізації внутрішнього світу тих, хто навчається, їх особистісного зростання і становлення самосвідомості.

Сучасна система освіти має великий арсенал та різновекторні можливості для розвитку креативності: від проведення уроків до участі в позаурочній діяльності, залучення у різноманітні гуртки, секції, клуби і т.д. позашкільної освіти, участі у конкурсах, олімпіадах, форумах тощо.

Однією з ефективних форм розвитку креативності для учнів різного віку є організація декад, тижнів та інших заходів, що акцентують увагу на певних аспектах розвитку особистості, наприклад, розвитку креативності. Нами розроблено тиждень (декаду) «У світі креативності». Такий захід сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, інтеграції знань з різних предметів, орієнтації на співпрацю, розкриттю потенціалу у вихованців.

Предметні тижні, зазвичай, проводяться фахівцями одного профілю (освітньої галузі). Особливість запропонованого заходу в тому, що здійснюється об'єднання всіх учасників освітнього процесу: вчителів, що викладають предмети освітніх галузей, керівників гуртків, вихователів, класних керівників, батьків, педагогів позашкільної освіти, працівників психологічної служби закладів освіти. Цей захід може бути традиційним, оскільки можна застосовувати різні номінації кожного року. Відповідно до проєктних технологій захід проводиться у три етапи: підготовчий, основний (технологічний) та підсумковий. Такий захід можна проводити очно, дистанційно, за змішаною формою, враховуючи можливості в певний період.

Ініціювати проведення тижня може заступник з навчальної, виховної роботи, педагог-організатор, педагогічні працівники, учнівське самоврядування та ін. Перед проведенням тижня (декади) «У світі креативності» спільно з практичним психологом проводиться психолого-педагогічний семінар на тему «Розвиток креативності у добувачів освіти», метою якого є поглибити знання педагогів щодо шляхів розвитку креативності, технологій розвитку креативності, акцентування уваги на розвитку креативності під час вивчення предметів освітніх галузей; визначення участі кожного (педагога, класу, здобувачів освіти) у тижні креативності.

Після проведення семінару пропонується педагогам продумати завдання щодо розвитку креативності (об'єднавши матеріали, відбувається планування проведення декади (або тижня) «У світі креативності»). У такий спосіб відбувається стимулювання навчальної діяльності, пошук різних джерел інформації, інтеграція знань з різних предметів для вирішення проблем, пошук нових, унікальних способів розв'язання проблемних ситуацій з орієнтацією на сучасний розвиток суспільства.

Учням різного віку це дозволяє поглибити знання щодо розвитку креативності, розвивати основні операції мислення – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; розвивати увагу, уяву, фантазію; вчити добирати аргументи та висловлювати думки, сприяти вияву креативності в учнів.

Кожного дня проводиться захід для певної вікової категорії учнів. Відбувається оголошення номінацій, з яких складається тиждень (декада). На

підготовку необхідно не менше двох тижнів. Під час основного етапу проводиться підготовка та проведення заходів кожного дня для певної вікової категорії учнів відповідно до плану. На заходах можуть бути присутні всі охочі. Для кожного конкурсу обирається журі.

Пропонуємо орієнтовні завдання для учнів різного віку.

«Креативний малюнок»

I варіант. Пропонується домалювати малюнок за зразком. Учням роздають листочки паперу, де хаотично намальовані лінії, частини малюнків.

II варіант. Пропонується намалювати креативність. Пояснити, що зображено, чому саме таке зображення креативності тощо.

III варіант. Зобразити «Креативний малюнок». Завдання: пояснити, що на малюнку зображено, чому цей малюнок можна вважати креативним?

IV варіант. Пропонується намалювати тематичний малюнок до казки.

Наприклад, казка «Співдружність», малюнок класного колективу «Мій клас». Тематичний малюнок «Моя душа».

V варіант. Намалювати неіснуючу істоту (тварину, птаха тощо). Скласти розповідь про неї, що включає наступні моменти: як виглядає, що незвичайного в ній, як рухається, чим харчується тощо.

«Креативний винахід». Пропонується зробити власний винахід та пояснити його застосування на практиці. Для здобувачів освіти початкових класів та підліткового віку – варіант I. Наприклад, учень з пластикових пляшок зробив човник. Треба захистити свій винахід, дібрати відповідні аргументи на користь винаходу та недосконалі частини. Наприклад: «+»: «Човник не тоне, тому що пластикові пляшки наповнені повітрям», «Човник дешево коштує, тому що зроблений з використаних пляшок», «Човник може бути різного розміру і відповідно до різної кількості людей». «-» «На ньому треба тільки гребти веслами, тому що мотор важкий і буде дисбаланс, можна перевернутися», «Пляшки з часом псуються і потребують заміни, а щоб замінити, треба задіювати всю конструкцію». Для здобувачів освіти старших класів – варіант II. У Вас є пластиковий човник, як можна його удосконалити?

«Креативний автор». Варіативність та зміст підбирається за віком. Наприклад, для учнів дошкільної та початкової ланки рекомендуємо такий варіант: пропонуються зачини, які необхідно продовжити. Здобувачам підліткового віку пропонується пофантазувати, як зміниться казка, якщо... Дюймовочка стала б великого розміру; Шрек став маленького розміру; свій варіант на вибір.

«Креативна аплікація». Дітям даються вирізки фігур: трикутники, квадрати, кружечки, прямокутники тощо. Фігурки різного розміру (можна різного кольору). Завдання: об'єднати фігури в один об'єкт. Дати вербальний супровід: пояснити, що зображено, як переміщається в просторі, застосування і т.д.

«Креативний твір». Варіант 1 – індивідуальна робота. Пропонується написати твір на задану тему. Наприклад: Якого кольору весна (зима, літо, осінь)? Якого кольору небо? Варіант 2 – групова робота. Пропонується написати колективний креативний твір. Кожен учень пише по реченню. Обов'язково

необхідно наголосити, що речення повинні бути пов'язані логічно. Якщо учнів в класі мала кількість, то можна продовжувати твір, поки не буде логічного завершення.

«Креативна казка (оповідання). Здобувачам освіти пропонується написати казку (чітко наголошується на структурі казки, особливостях – трикратному повторенні, наявності чарівних предметів, «оживленні» неживих предметів, щасливому кінці тощо) або оповідання (може бути вільний виклад подій).

«Креативне перетворення»

- Як би змінився світ, якби всі добрі люди були рожевого кольору, а недобрі – фіолетового? Обґрунтувати свої думки.

- Як би змінився світ, якщо людина була б наділена якоюсь не властивою їй якістю? Наприклад, могла б бачити продукти з нітратами (не відчувала болі тощо).

- Як би змінився світ, якби ожили динозаври, бронтозаври? Обґрунтувати думки.

«Квота творчих ідей»

- Подумайте та запишіть якомога більше варіантів використання звичайних предметів: цвях, консервна банка, газета, пластикова пляшка, гудзик тощо.

- Дайте характеристику поняттю, наприклад, ручка, стіл та ін.

1) опишіть це (Як виглядає?)

2) порівняйте (На що це схоже? Від чого відрізняється?)

3) встановіть асоціації (Про що це змушує, спонукає нас думати?)

4) проаналізуйте (Яким чином, з чого це зроблено?)

5) знайдіть застосування цьому (Для чого?)

6) запропонуйте аргументи „за” і „проти” використання цього. Добре чи погано? Чому?

Плутанина. Здобувачам освіти можна запропонувати тему для невеличкого оповідання, наприклад, «Театр», «Магазин», «Мандрівка за місто». Однак, розкрити тему потрібно так, щоб усі події були описані у зворотному порядку – немов на кінострічці, яка прокручується назад.

Запропоновані номінації можна вар'ювати та реалізовувати у наступних формах: ігри, конкурси, інсценізації у напрямі казкотерапії та ін.; КВК; тренінги; колективні творчі справи, інтерактивні техніки, стратегії розвитку критичного мислення; проектна діяльність; дослідницька, пошукова робота тощо.

Учителі мовно-літературної галузі можуть долучитися до проведення літературного КВК, структуру проведення якого наводимо нижче. Змагаються дві або три команди (відповідно до кількості учнів). Обирається журі КВК. Журі оцінює наступні конкурси.

1. *Представлення команд.* Кожна команда повинна придумати собі назву, девіз (кредо) та герб (емблему) до початку КВК. Під час КВК відбувається представлення команд.

2. *Розвиток уяви.* Учасникам пропонується придумати якомога більше варіантів «На що це схоже?»). Можна брати будь-яку геометричну фігуру. Наприклад, коло (квадрат, трикутник). Кожна група називає свій варіант, якщо він повторюється в інших групах, то його викреслюють. Перемагає команда, яка

скаже слово останньою (або яка дасть більше оригінальних відповідей, наприклад: коло схоже на вухо слона, парасольку, ковбасу в розрізі, дірку від цвяха тощо).

3. *Розшифровка телеграми.* Учням готується текст телеграми, де букви алфавіту написані відповідно до шифру. По сигналу учням роздається шифр і вони починають розшифровувати телеграму. Перемагає команда, яка це зробить першою.

4. *Розвиток пам'яті.* Згадати якомога більше віршів, пісень, картин художників, де є слово хутро. Бал зараховується, якщо учні згадали повністю строфу віршу (пісні).

5. *Уважність.* Учням пропонується фото (малюнок). Завдання скласти розповідь до фото (малюнку). Оцінюється передання таких аспектів у розповіді як емоції, дії, позитивність, сюжет тощо.

6. *Фантазер (розвиток уяви, фантазування).* За три (п'ять) хвилини скласти найдовше речення. Береться до уваги кількість слів, логічність викладення.

7. *Продовження розповіді за зачином.* Можна брати будь-який зачин з напряму «Казкотерапія».

Потім журі підбиває підсумки (підраховує суму балів).

З метою стимулювання учасників необхідно передбачити отримання грамот: «Найактивніший вболівальник», «Найкмітливіший учасник», «Креативне представлення команди», «Креативний винахід» та ін. (можливі будь-які номінації).

У рамках тижня можливо також проведення наступних заходів, якщо є охочі саме на ці номінації. Конкурс інсценізації казок на сучасний манер. Кожна група учасників може інсценувати казки, пов'язуючи їх із сучасністю. Наприклад, «Колобок», «Ріпка» та ін. Журі оцінює артистичність, «осучаснення», тематику, сюжет, відповідність костюмів щодо композиції, варіативність подачі матеріалу, актуальність піднятих проблем та ін. Якщо у школі є гуртки танцювальні (або є учні старших класів, що займаються в танцювальних студіях, гуртках, секціях, наприклад, у ДЮЦах), то можна організувати конкурс на «Креативний танець». Необхідно продумати критерії оцінювання: постановка, структура, артистичність, сюжет, хореографія тощо.

У цей час можна паралельно провести заключний захід щодо роботи над проектами. Педагогам природничої галузі, наприклад, варіант І. «Квіти нашої місцевості» або «Рослини нашої місцевості». Мета: поширити знання щодо квітів нашої місцевості, акцентувати увагу на квітах, що занесені до Червоної книги, інтегрувати знання про квіти – згадати пісні про квіти, зробити квіти за допомогою різних технік, наприклад, квілінгу; розвивати естетичні смаки, формувати бережливе ставлення до навколишнього середовища. Варіант ІІ. «Тварини нашої місцевості» та інші. Під час проекту учні працюють індивідуально, в парах і в групах.

Також, в умовах воєнного стану актуальними будуть проекти національно-патріотичного спрямування, наприклад, виготовлення креативної листівки нашим захисникам, написання віршів на підтримку воїнам та інші форми роботи.

У ході проведення тижня можна спланувати заключний захід, де учні будуть презентувати напрацювання. У рамках краєзнавчої роботи можуть бути презентації робіт учнів з теми «Мальовничі куточки нашої місцевості» тощо.

Для старшокласників можна провести диспут або обговорення нагальної проблеми за методикою Едварда де Боно «Шість капелюшків» (додаток 1). Матеріалом для проведення тижня можуть слугувати 30 способів фантазування та розвитку уяви, описаних у працях Тамберга Ю.Г. [11], форми та напрями роботи з розвитку креативності, тренінгова робота та ін.

На заключному етапі проводиться урочиста лінійка, де відбувається підбиття підсумків тижня, нагородження грамотами. Бажано передбачити грамоти і подяки для всіх учасників: учнів, педагогів, батьків, які брали участь у заходах та допомагали дітям.

Такі тижні (декади) креативності можуть стати традиційними і проводитись кожного року (додаток 3). Таким чином, проведення заходів, спрямованих на розвиток креативності, в урочний та позаурочний час буде сприяти формуванню нового типу мислення, подоланню стереотипності, продукуванню нових ідей, розвитку творчості та виявленню здібностей вихованців, що відповідає сучасним аспектам модернізації освіти.

Поміркуємо!!!

Як би ви провели Форум (тиждень, олімпіаду) креативності?

ВИСНОВКИ

Під креативністю розуміють комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, що сприяють самостійному висуванню проблем, генеруванню великої кількості оригінальних ідей і нешаблонному їх вирішенню. Необхідно розглядати креативність як процес і комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, властивих багатьом особистостям.

У сучасній психології й педагогіці не існує єдиної структури або моделі креативності, проте в усіх моделях акцентується увага на важливості особистісних рис. Наголошується, що провідну роль у креативності відіграє мотивація (Т. Амабайл, Д. Треффінджер, К. Урбан); необхідною умовою створення позитивного емоційного фону є середовище, в якому панує креативний клімат (Д. Треффінджер); продукт креативного процесу повинен відрізнятися оригінальністю, свідомістю, виразністю й економією (П. Джексон, А. Кестлер, С. Мессик); креативні досягнення неможливі без специфічних знань з проблеми креативності (Т. Амабайл) і володіння методами й прийомами генерування й аналізу ідей (Д. Треффінджер, К. Урбан) [3].

У свій час Дж. Гілфорд у своїй вступній промові на пост президента Асоціації американських психологів висунув дві проблеми креативності, що піддаються вивченню: «Як ми можемо відкрити креативні обіцянки в наших дітях і молоді?» і «Як ми можемо сприяти розвитку креативних особистостей?» Дослідники продемонстрували пряму залежність креативності від умов навколишнього середовища.

Для формування креативності необхідний певний (оптимальний) рівень соціалізації, що передбачає оволодіння елементарними навичками комунікації. Формування креативності як особистісної характеристики в онтогенезі проявляється спочатку на мотиваційно-особистісному, потім – на продуктивному (поведінковому) рівні. У результаті значної роботи дослідники креативності встановили, що креативність проявляється нерівномірно з інтервалом в чотири роки (5, 9, 13, 17 років); дослідники одностайно відзначають спад креативності у випробовуваних і пов'язують її з соціальними та біологічними факторами.

Відповідно до досліджень науковців [12, 16, 20, 22], процес розвитку креативності проходить як мінімум дві фази:

1) розвиток «первинної» креативності як загальної творчої здібності, неспеціалізованої по відношенню до певної області людської життєдіяльності. Сенситивний період – 3 – 5 років. У цей час наслідування значущого дорослого як креативного зразка, можливо, є основним механізмом формування креативності;

2) підлітковий і юнацький вік (від 13 до 20 років). У цей період на основі «загальної» креативності формується «спеціалізована» креативність: здатність до творчості, пов'язана з певною сферою людської діяльності, як її доповнення та альтернатива. Юнак визначає для себе «ідеальний зразок творця», який він прагне наслідувати. Друга фаза закінчується запереченням власної наслідувальної продукції й негативним ставленням до колишнього ідеалу.

Індивід або затримується на фазі наслідування назавжди, або переходить до оригінальної творчості [20, с.118].

Креативність розглядається у психології як складне, неоднорідне явище. Під цим поняттям розуміють творчі здібності людини, які проявляються у мисленні, почуттях; здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення; творчість, що доводить ідеї до конкретного практичного результату; як систему особистісних якостей; як характеристику інтелектуальної сфери; як поведінку; як самостійну якість мислення. Креативність є властивістю, яка актуалізується лише тоді, коли це дозволяє навколишнє середовище. Однак феномен креативності має беззаперечну якість – схильність людини до різностороннього, багатогранного мислення, відчуття, дії.

У посібнику ми представили аналіз основних концепцій та технології розвитку креативності у сучасному освітньому просторі.

Поміркуємо!!!

Що ви покладете у власну валізу цікавих ідей щодо розвитку креативності в освітньому просторі?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонішева В.Л. Визначення сутності поняття креативності в психолого-педагогічній науці. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. 2010. Вип. 14, книга II. С. 11–18.
2. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки / Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: [монографія] / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. С.14–41.
3. Баюк А.Ф., Голованський М.І. Педагогічний словник. Хмельницький : Вид-во Хмельницький центр ДМСУ, 2006. 96 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т.В. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
5. Гапон А. Сім книг про креативність та її розвиток URL: www.apfs.in.ua/v12_2015/9.pdf
6. Гриненко І. В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки Тернопіль, 2008. 192 с.
7. Дичківська І.М. Іноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004.
8. Добровольська Н.В. Формування креативності майбутніх менеджерів невиробничої сфери засобами ділових ігор: дис... кандидата наук: 13.00.04. Вінниця, 2015. 213 с.
9. Дубасенюк О. А. Креативний підхід до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Креативна педагогіка, 2011. № 4. С. 23–28.
10. Євдокимов В. І., Луценко В. В. Креативність як фактор гуманізації освіти. Гуманізм і освіта : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Вінниця, 19-21 вересня 2006 р.). Вінниця : УНІВЕРСУМ Вінниця, 2006. С. 49-50.
11. Єфіменко С.М. Інтелектуально-творчий потенціал педагога: структура, зміст, шляхи діагностики та розвитку: [навчально-методичний посібник]. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. 104с. URL: <http://koippo.kr.ua/category/drukovana-produktsiya/2021/page/3>
12. Енциклопедія освіти / за ред. В. Кременя. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
13. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень : монографія / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
14. Зінкевич-Євстигнєєва Т.Д., Грабенко Т.М. Притча про старого Майстра. URL: <https://mova.ippo.kubg.edu.ua>
15. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.Н. Проколієнко. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
16. Кульчицька О.І. Обдарованість та психологічні технології її розвитку. Педагогічні технології: наука-практиці : [навч.-метод. щорічник] / О.І. Кульчицький, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер; за ред. С.О. Сисоєвої. Київ : ВПОЛ, 2002. Вип.1. С.145–192.

17. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / редкол. К.: МОН, 2016. 38 с. URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=1129>
18. Овчаров С.М., Овчарова К.В. Навчаємося творити: розвиток креативних здібностей школярів : навч.-метод. посіб. Полтава: АСМІ, 2011. 108 с.
19. Овчаров С.М., Овчарова К.В. Інтегровані уроки – креативні учні: навч.-метод. посіб. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. 72 с.
20. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття / *Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал]* / академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. 154 с., С.120–131.
21. Павлюк Р.О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів URL: http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm.
22. Павлюх В.В. Науково-методичні засади проведення тижня креативності в освітньому закладі. *Педагогічний вісник*, 2014. № 3-4 (31-32). С. 89-94.
23. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. 1. – 127 с. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/zahal_psy_lib
24. Позняк Т.М. Розвиток креативних здібностей особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка*. Чернігів, 2013. №114. 161-166 с.
25. Полякова І. В. Змістовий аспект поняття «креативність» у контексті підготовки майбутнього вчителя. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2011. Вип. 10 (63). С. 346–351.
26. Полякова І. В., Молчанюк О. В. Мотивація професійної діяльності як важливий фактор формування креативності майбутніх учителів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2012. Вип. 22 (75). С. 269–27
27. Полякова І. В. Особливості втілення технології розвитку креативних здібностей у процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2014. Вип. 37. С. 249–258.
28. Попович О. В. Філософські виміри креативного потенціалу особистості. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 6. С. 36-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2013_6_8
29. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
30. Розвиток креативності молодших школярів: [монографія] / за ред. проф. О.Є. Антонової. Житомир, 2017. 158 с.
31. Розіна І.В. Особливості розвитку креативного мислення підлітків за допомогою тренінгових технологій. URL:

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7314/1/Rozina%20Irina%20Volodymyrivna%202019.pdf>

32. Свирдук І.І. Креативний менеджмент: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2012. 224 с.

33. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / укл. О.Є. Антонова. [2-ге вид., доп. і перероб.]. Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2014. 100 с.

34. Симоненко С. М. Візуальна креативність та її механізми. *Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції «Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога»*. Київ. 2002.С.188-192.

35. Пономарьова Г. Ф., Петриченко Л. О., Полякова І. В., Харківська А. А. Технології розвитку креативних здібностей майбутніх учителів : монографія. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків : Видавець О. А. Мірошніченко, 2019. 272 с

36. Хамм О. Теоретичні основи формування креативного мислення майбутнього вчителя. Наукові праці МАУП. – 2012. Вип. 2 (33). С. 255–259. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npmaup/2012_2/pdf_files/255-259.pdf.

37. Guilford J.P. New frontiers of testing in the discovery and development of human talent. *Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems*. – Los Angeles, 1958.

38. Guilford Y.P. The nature of humane intelligence / Y.P. Guilford. – N.Y.,1967

39. Edward De Bono 1971. Lateral Thinking for Management: A Handbook Of Creativity. American Management Association, New York. pp. 116 URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Six_Thinking_Hats

40. Klein Richard M. A few interesting anthropological facts // *Antropology in Stanford*. 2002. Stanford science press Vol.15

41. Lubart T. Children's creative potential: an empirical study of measurement issues / T. Lubart, C. Pacteau, A.Y. Jacque, X. Caroff // *Learning and Individual Differences*. – 2010. – № 20. – P. 388–392.

42. Taylor C. W. Various approaches to and definitions of creativity. The nature of creativity/R. Sternberg, T. Tardif. New York: Cambridge University Press, 1988. P. 99–126.

43. Torrance E. P. The Search for Satori and Creativity. – Buffalo N.Y. : Creative Education Foundation, 1979.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Притча про старого майстра

Колись давно, а може, й недавно, жив на світі старий мудрий майстер. З усіх земних багатств був у нього лише кольоровий фетр. Але майстер мав золоті руки й прекрасну мудру душу. Він дарував людям щось більше, ніж головні убори – капелюхи, кепки, панами й чепчики. Забравши своє замовлення, люди виходили з майстерні старого Капелюшника одухотвореними, рішучими і натхненними. Чи ж варто говорити, як славився своїм умінням Майстер, які вдячні були йому люди за капелюхи, які несли Великий секрет Великого Майстра?..

Минали роки. Настав час, коли Майстер покинув цей світ, залишивши своїм шістьом синам свою славу, майстерню, обрізки кольорового фетру й... шість різнокольорових капелюхів: білий, чорний, жовтий, червоний, зелений і синій. Капелюхи були настільки вишукані, що, певно, мали б належати дуже багатій і успішній людині.

– Мабуть, основна батьківська спадщина – це ті гроші, які нам заплатить замовник капелюхів, – вирішили сини майстра. Безумовно, вони коштують дуже дорого і ми станемо багаті! Ми поділимо гроші порівну й помандруємо світом, щоб знайти свою долю, – планували сини.

Але спливав час, а багатий замовник так і не з'явився.

– Дивно, – міркували сини, – останнє замовлення майстра мало бути найдорожчим. Але якщо ніхто за ним не приходить, може, ми залишимо ці капелюхи собі?

І сини вирішили поділити між собою батьківську спадщину.

– Я беру собі капелюх білого кольору, – заявив перший син. – Він такий витончений і чудовий, що я зможу красуватися на балах і прийомах. Я вже не буду почувати себе усього-на-всього сином простого капелюшника.

– А я візьму чорний капелюх, – сказав другий син. – Чорний пасуватиме до будь-якого костюма. У цьому капелюсі я буду строгий, елегантний і непомітний у будь-якій ситуації. Упевнений, він принесе мені щастя!

– А я, мабуть, виберу жовтий, – сказав третій син. – У наших краях так мало сонячних днів, я так сумую за ними. Жовтий капелюх, хоч і вимагає особливого костюма, подарує мені радість і посмішку! А той, хто посміхається, завжди щасливий.

– Нехай моїм капелюхом стане червоний, – вигукнув четвертий син. – Я завжди мріяв виділятися з натовпу, мені завжди подобалося, коли на мене звертають увагу. У червоному капелюсі мене помітять усі! Мене любитимуть жінки!

– Зелений капелюх такий оригінальний! – зауважив п'ятий син. – Мені здається, зелений капелюх зробить мене еталоном нової моди. Мені подобаються несподівані рішення, я беру зелений капелюх!

– Ви розібрали всі капелюхи, – мовив шостий син. – Мені залишається тільки взяти синій. Дивно, але ви звільнили мене від проблеми вибору. Я

поклався на випадок й одержав те, що вибрав би й сам! Проблема вибору... – задумався шостий син, – треба, мабуть, над цим поміркувати.

Спадщину старого майстра було розділено між його синами. Вони дбайливо зібрали обрізки кольорового фетру, замкнули майстерню і на світанку вирушили кожний у своєму напрямку.

Минуло чимало часу, перш ніж сини старого майстра знову зібралися разом під дахом батьківської майстерні. Сидячи біля вогню, кожний із них розповів свою історію, і всі були вражені тим, як спадщина Майстра вплинула на його долю.

Син, який узяв собі Білий капелюх, став поважною людиною, посів високий пост радника в одній могутній країні, став чітким, послідовним і незворушним. Розповідаючи історію свого життя, він перелічував факти й події, опускаючи свої переживання. Брати дивувалися таким змінам, але слухали з великою повагою.

Володар Чорного капелюха став дотепним і в'їдливым. Розповідаючи про людей, з якими його звела доля, він влучно описував їхні слабкі сторони й недоліки, створюючи гротескові портрети. Здавалося, він живе в країні дріб'язкових і тупуватих людей, хоча було відомо, що мешканці міста, у якому оселився другий син майстра, були гідними громадянами. Отже, і цей син Капелюшника зробив непогану кар'єру, тому що вмів заздалегідь попереджувати місцевого бургомістра про помилкові рішення.

Жовтий капелюх зробив третього сина оптимістом. Виявилося, що він живе в найкращому місті, жителі якого – чудові люди. Він радіє сонцю, вирощує квіти й займається благодійництвом.

Поки брати розповідали свої історії, один із них час від часу нетерпляче підхоплювався, то радісно аплодуючи, то в розпачі заламуючи руки, то роздратовано кидаючи свій Червоний капелюх. Брати спостерігали за ним із цікавістю, адже не кожен так емоційно реагує на життєві пригоди. Виявилося, що четвертий син Капелюшника став актором, сценічне ім'я якого всім п'ятьом було добре відоме! Хазяїн Червоного капелюха був актором без ампула! Завдяки його емоційності й чутливості він геніально грав і драматичні, і комічні, й трагічні ролі. Як і хотів, він став дуже знаменитим. Але – от лихо! – у звичайному житті йому так і не вдалося навчитися стримувати свої почуття...

Коли черга розповідати дійшла до п'ятого сина Старого Майстра, той розклав на столі фотографії. Брати побачили його в товаристві знаменитих людей. Ось йому потискує руку президент найсильнішої держави, ось дає інтерв'ю знаменитому журналістові, а тут бере участь у відкритті своєї виставки... Хазяїн Зеленого капелюха був знаменитий, але скромний. Він прекрасно малював, складав вірші й писав музику. До всього, за що б не брався, він підходив по-своєму, нетрадиційно. Він мав чимало винаходів у різних галузях. Найбільші фірми запрошували його консультантом, його ідеї принесли успіх багатьом людям.

Останній із синів Капелюшника зняв свій Синій капелюх, і всі брати побачили, скільки мудрості й любові випромінюють його очі. Він став Учителем,

багато хто звертався до нього за порадою, а король довірив йому виховувати спадкоємця...

Сини старого Майстра зрозуміли, яку дивовижну спадщину залишив їм батько. І захотілося кожному з них зняти свій капелюх, адже він вже багато чого навчив, і приміряти капелюхи іншого кольору. Так брати розвинули в собі нові якості, що дозволило їм стати щасливими.

З тих пір минуло багато, а може, і небагато часу, але різнокольорові капелюхи живуть серед людей і дозволяють себе одягати тим, хто прагне навчитися чогось нового...[14]

Додаток 2

Тест креативності Е.П. Торренса «Незавершені фігури. Фігурна форма»

Скорочений варіант образотворчої (фігурної) батареї тесту креативності Е.П. Торренса являє собою завдання «Закінчи малюнок». Це другий субтест фігурної батареї тестів творчого мислення Е.П. Торренса.

Тест може бути використаний для дослідження творчої обдарованості дітей, починаючи з дошкільного віку (5-6 років) і до випускних класів школи (17-18 років). Відповіді на завдання цих тестів випробувані повинні дати у вигляді малюнків і підписів до них. Якщо діти не вміють писати або пишуть дуже повільно, експериментатор або його асистенти повинні допомогти їм підписати малюнки. При цьому необхідно в точності слідувати задумом дитини.

Підготовка до тестування. Перед пред'явленням тесту експериментатор повинен повністю прочитати інструкцію і ретельно продумати всі аспекти роботи. Тести не дозволяють жодних змін і доповнень, так як це змінює надійність і валідність тестових показників.

Необхідно уникати вживання слів «тест», «іспит», «перевірка» в усіх поясненнях і інструкціях. Якщо виникає необхідність, то рекомендується вживати слова: вправи, малюнки, картинки і т. д. Тестування повинне проходити у вигляді захоплюючої гри. Це дуже важливо для досягнення надійних і об'єктивних результатів. Необхідно забезпечити всіх учнів тестовими завданнями, олівцями або ручками. Все зайве має бути прибрано. Експериментатору необхідно мати інструкцію, зразок тесту, а також годинник або секундомір.

Не слід проводити одночасне тестування у великих групах учнів. Оптимальний розмір групи – це 15-35 осіб. Для дітей початкових класів розмір груп слід зменшити до 5-10 чоловік, а для дошкільнят краще проводити індивідуальне тестування. Час виконання тесту – 10 хвилин. Разом з підготовкою, читанням інструкцій, роздачею листів і т. д. для тестування необхідно відвести 15-20 хвилин.

Перш ніж роздавати листи із завданнями, експериментатор повинен пояснити дітям, що вони будуть робити, викликати у них інтерес до завдань і створити мотивацію до їх виконання. Для цього можна використовувати наступний текст, що допускає різні модифікації залежно від конкретних умов.

Інструкції до тестових завдань. Після попередньої інструкції слід роздати аркуші із завданнями і простежити, щоб кожен випробовуваний вказав прізвище, ім'я та дату у відповідній графі. Краще роздати дітям листи з уже заповненими графами. Після цих приготувань можна приступити до читання наступної інструкції: «Вам належить виконати захоплюючі завдання. Всі вони зажадають від вас уяви, щоб придумати нові ідеї та скомбінувати їх різним чином. При виконанні кожного завдання намагайтеся придумати щось нове і незвичайне, чого ніхто більше з вашої групи (класу) не зможе придумати. Постарайтеся потім доповнити і добудувати вашу ідею так, щоб вийшла цікава розповідь-картинка».

Завдання тесту формулюється так: «На цих двох сторінках намальовані незакінчені фігури. Якщо ви додасте до них додаткові лінії, у вас вийдуть цікаві предмети або сюжетні картинки. На виконання цього завдання відводиться 10 хвилин. Постарайтеся придумати таку картинку або історію, яку ніхто інший не зможе придумати. Зробіть її повною та цікавою, додавайте до неї нові ідеї. Придумайте цікаву назву для кожної картинки і напишіть його внизу під картинкою».

По завершенні 10 хвилин виконання завдань припиняється, і листи швидко збираються.

Процедури вимірювання.

1. Прочитати керівництво. Ви повинні чітко усвідомлювати концепцію творчого мислення Е.П. Торренса: зміст показників швидкості, гнучкості, оригінальності та ретельності розробки ідей як характеристик цього процесу.

2. Спочатку слід визначити, чи варто відповідь зараховувати. Ті відповіді, які не відповідають завданням, не враховуються. Нерелевантними вважаються відповіді, в яких не виконана основна умова, тобто малюнок випробуваного ніяк не пов'язаний з незавершеними фігурами.

3. Обробка відповідей. Кожну релевантну ідею (тобто малюнок, що включає в себе вихідний елемент) слід віднести до однієї з 83 категорій відповідей. Використовуючи списки, визначте номери категорій відповідей і бали за їх оригінальність. Запишіть їх у відповідних графах. Оригінальність відповідей оцінюється 0 або 1 балом. Для більш оригінальних відповідей – 2 бали. Потім визначаються бали за розробленість кожної відповіді, які заносяться в графу, відведену для цих показників виконання завдання. Показники категорій оригінальності та розробленості відповідей записуються на бланку, в рядку, що відповідає номеру малюнка. Там же записуються пропуски (відсутність) відповідей. Слід порахувати загальну кількість врахованих відповідей і записати це число у відповідній графі. Щоб визначити показник гнучкості, закресліть повторювані номери категорій відповідей і порахуйте, скільки залишилося. Сумарний бал за оригінальність визначається складанням всіх без винятку балів в цій колонці. Аналогічним чином визначається сумарний показник розробленості відповідей.

Швидкість. Цей показник визначається підрахунком числа завершених фігур. Максимальний бал дорівнює 10.

Гнучкість. Цей показник визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорії можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви (що іноді не збігається).

Оригінальність. Максимальна оцінка дорівнює 2 балам для неочевидних відповідей з частотою менше 2%, мінімальна – 0 балів для відповідей з частотою 5% і більше, а 1 бал зараховується за відповіді, що зустрічаються в 2 – 4,9% випадків. Преміальні бали за оригінальність відповідей, в яких випробуваний об'єднує кілька вихідних фігур в єдиний малюнок. Торренс вважає це проявом високого рівня творчих здібностей, оскільки такі відповіді досить рідкісні. Е.П. Торренс вважає за необхідне присуджувати додаткові бали за оригінальність при об'єднанні в блоки вихідних фігур: об'єднання двох малюнків – 2 бали; об'єднання 3 – 5 малюнків – 5 балів; об'єднання 6-10 малюнків – 10 балів. Ці преміальні бали додаються до загальної суми балів за оригінальність по всьому завданню.

Розробленість. При оцінці ретельності розробки відповідей бали даються за кожен значущу деталь (ідею), що доповнює вихідну стимульну фігуру, як у межах її контуру, так і за її межами. При цьому, найпростіша відповідь має бути значущою, інакше вона не оцінюється.

Один бал дається за:

- кожен істотну деталь загальної відповіді. При цьому кожен клас деталей оцінюється один раз і при повторенні не враховується. Кожна додаткова деталь відзначається крапкою або хрестиком один раз;

- колір, якщо він доповнює основну ідею відповіді;

- спеціальне штрихування (але не за кожен ліній, а за загальну ідею);

- тіні, обсяг, колір;

- краса, якщо воно має сенс сама по собі,

- кожен варіацію оформлення (крім чисто кількісних повторень), значиму стосовно основної відповіді. Наприклад, однакові предмети різного розміру можуть передавати ідею простору;

- поворот малюнка на 90° і більше, незвичайність ракурсу (вид зсередини, наприклад), вихід за рамки завдання більшої частини малюнка;

- кожен подробицю у назві понад необхідний мінімум. Якщо лінія розділяє малюнок на дві значущі частини, підраховують бали в обох частинах малюнка і підсумовують їх. Якщо лінія позначає певний предмет – шов, пояс, шарф і т. д., то вона оцінюється 1 балом.

20 способів розвитку креативності

1. **Збільшення.** Як би змінилася казка, якби Дюймовочка була 2-х метровою? Якби люди в процесі еволюції стали 5 метрів на зріст? Якби павуки стали розміром з людей?

2. **Зменшення.** Як би змінилося життя, якби ми жили в будинках, де висота приміщень була 6 метровою?

3. **Додавання функцій, якостей.** Як би змінилося життя людей, якби їх шкіра була вкрита пір'ям? Як би змінилося життя людей, якби вони бачили крізь стіни?

4. **Оживлення малюнку.** Сутність полягає в тому, що ми можемо взяти будь-яке зображення: фото, картину тощо і уважно роздивившись, дати відповіді на питання:

Що зображено?

Що герої говорять один одному?

Як розвиваються події?

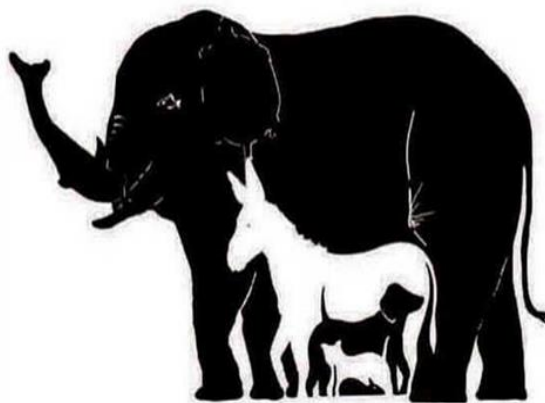
Як будуть розвиватися події?

5. **Виключення якостей, притаманних людині.** (Людина втратила здатність спати; людина не відчуває болі; людина втратила емоції; людина почала бачити всі віруси і мікроби).

6. **«Перетворення» людини на птахів, рослин, явищ, предметів неживої природи.** (Перетворення у звірів, комах, риб і т.п.; перетворення у рослину (троянда, дуб, баобаб); неживу природу (камінь, книга, олівець); явище природи (дощ, вітер, землетрус).

7. **Посаднання предметів.** (Що вийде, якщо з'єднати лампочку з ручкою? Між тим, Вільям Гарвей знайшов аналогію між насосом та серцем людини, і розробив сучасну теорію кровообігу. Брати Райт встановили зв'язок між крилом птаха, велосипедом і двигуном внутрішнього згоряння і першими насолодилися керуванням польотом).

8. **Вміння бачити з різних ракурсів.**

Креативність можна розвивати, якщо уважно подивитися на зображення. На першому зображенні ви можете побачити і рибок, і обличчя, і море, і небо тощо. На другому зображенні спробуйте порахувати, яких ви бачите тварин.

9. Метод Деміурга.

Креативність можна розвинути, як мускулатуру – примусово і механічно, шляхом вправ і тренувань. Не варто думати, що у творчих людей голова влаштована якось особливо: там все так само, як і в інших. Але метод мислення дійсно має свої особливості. Деякі філософи називають цей метод «Принципом Деміурга». У такому трактуванні Деміург – це якесь молодше божество, яке нічого не створює, але чудово вміє переміщати в просторі вже наявні об'єкти. На відміну від Творця, Деміург не творить, але переміщує, схрещує, видозмінює. Люди наділені «деміургічними здібностями» повною мірою. Ми постійно зайняті складанням у нових, власних комбінаціях старих шматочків великої всесвітньої мозаїки. Принцип Деміурга: **навчити людський мозок**, по-перше, *ставити незвичайні питання*, по-друге, *шукати несподівані відповіді та експериментувати з образами та ідеями*.

5 вправ для розвитку креативності за Методом Деміурга:

1. *Знайдіть спільне* (наприклад: що спільного між оком та (водопровідним) краном? Обидва слова – іменники; можуть блищати і т.п. Яєшня і сумка – ?)

2. *Шалений генетик* (вправа «Тварина майбутнього»). Спробуйте намалювати тварину із різних частин інших тварин. Наприклад: хвіст пави, очі жаби, вуха віслюка, лапи як у павука тощо. Поміркуйте, чим харчується, як рухається...)

3. *Божевільний архітектор* (полягає в тому, що ви записуєте 10 слів, які вам прийшли на думку, потім конструюєте (малюєте) будинок, в якому передбачаєте всі записані слова).

4. *10 додати 10* (до будь-якого іменника придумайте 10 прикметників, з якими він поєднується, а потім 10 прикметників, які логічно не поєднуються).

5. *І це називається* (подивіться у вікно або навколо себе, придумайте назву картині, яку ви побачили (наприклад: на зупинці; дивлячись у вікно, коли іде дощ; коли ви зустріли неприємну вам людину тощо).

10. «Подвійний зір» за Томасом Едісоном

Томас Едісон запатентував тисячу дев'яносто три винаходи. Він свято вірив, що потрібно тренувати власний розум і розум своїх колег, і вважав, що без встановленої квоти ідей він би не створив так багато винаходів. Його особиста квота дорівнювала одному маленькому винаходу кожні десять днів і одному великому – кожні півроку. Учений зазначає, що «ми не повністю використовуємо свою здатність бачити. Ми йдемо по життю і переглядаємо величезну кількість інформації, предметів, сцен. Ми дивимось, але не бачимо. Здатність звертати увагу на те, що відбувається навколо, можна розвинути в собі приголомшливу здатність бачити чудеса, дивлячись на звичайні речі» [18].

Навчившись звертати увагу на те, що відбувається навколо, необхідно застосовувати метод «подвійного зору», який дозволяє помічати не лише те, що бачать усі, але і щось абсолютно непомітне.

11. **«Перепишіть фінал»**. Продовження казки, оповідання на власний розсуд.

12. **Звичне завдання у незвичний спосіб.** Це може бути що завгодно: робити лівою рукою те, що зазвичай робите правою, піти на роботу іншим маршрутом, змінити налаштування інтерфейсу в смартфоні тощо.

13. **Незвичайні завдання.** Вигадайте для себе завдання зі штучним обмеженням: наприклад, написати історію, не використовуючи певну букву, написати речення, де всі слова будуть починатися з певної букви.

14. **«Незвичне життя речей»:** за три хвилини напишіть максимальну кількість способів застосування серветок / свічки / консервної банки / пластикової пляшки / олівця тощо.

15. **«Почати з кінця».** Цей метод допоміг багатьом письменникам, архітекторам і керівникам прийняти правильне рішення, видати геніальну ідею і вийти з творчої кризи. Сконцентруйтеся на результаті, уявіть собі його в деталях, і йдіть від зворотного.

16. **Розгадування та створення ребусів.** Різні головоломки, ребуси, логічні завдання допоможуть, по-перше, знайти кілька варіантів рішення, а по-друге, відійти від стандартного мислення.

17. **Каляки-маляки.** Візьміть аркуш паперу, намалюйте щось незвичайне, дайте йому назву, подумайте де цей предмет можна використовувати, якими властивостями він володіє. Можна показати малюнок, не називаючи, що ви намалювали і попросити інших прокоментувати побачене.

18. **Абревіатура.** Візьміть будь-яке слово, і уявіть, що це абревіатура. А тепер постарайтеся розшифрувати кожну букву, та ще так, щоб все логічно склалося в пропозицію. Розшифровуємо: ВФФ – Всесвітня федерація футболу, Василенко Феофанія Федотівна і т.д.

19. **«Дивитися очима інших людей».** Цей спосіб дозволяє змінити ракурс бачення проблеми, явища, ситуації. Наприклад, очима дитини, що катається в парку на гірці, очима дівчини, якій тільки що зробили пропозицію руки і серця, очима перехожого, який розмовляє по телефону, очима свого колеги тощо.

20. **«А що всередині?»** Цей спосіб дозволяє висувати нестандартні припущення, що сприяє візуалізації того, що ми не можемо побачити. Наприклад, струм, атом, молекула, зірка і т.д., це спосіб сприяє породженню внутрішніх динамічних моделей зовнішнього світу.

Вікторія ПАВЛЮХ

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ РІЗНОГО ВІКУ

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 27.02.2023 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Друк – принтер. Тираж 100 прим.
Зам. № 399

КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63,
Кропивницький, 25006
Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення
освітнього процесу КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика
Перспективна 39/63, Кропивницький, 25006